עידן הפייסבוק: סמכות הורית והתמודדות חינוכית בציונות הדתית

יונה גודמן

במקום פתיחה: לקט דילמות חינוכיות ביחס לפייסבוק

להלן דילמות שונות ביחס לפייסבוק שהועלו על ידי מחנכים:[1]

א. התלמידות שלי חיות בתוך פייסבוק. כל אחת מבלה שם כשלוש שעות ביום (בתקופת הלימודים). הן בודקות עשר פעמים ביום מה התחדש שם. האם כדאי לי כמחנכת להצטרף אליהן כ"חברה" כדי להכיר את עולמן וכדי שהן תדענה שגם אני "מבקרת" במקומות שבהם הן נמצאות?

ב. בשעת לילה מאוחרת התקשרה אלי אימא בוכייה. בנות מהכיתה פתחו קבוצה בפייסבוק שכותרתה הייתה קריאה להחרים את בתה. ממחזור של 118 בנות הצטרפו לקבוצה תוך יממה למעלה משבעים בנות. בבוקר קראתי לבת שפתחה את הקבוצה כדי לשוחח אתה. היא אמרה שזה נעשה בפייסבוק הפרטי שלה בשעות הערב וכי זה לא עניינה של המורה. מה לעשות? עוד אוסיף כי שוחחתי גם עם בנות אחרות וחלקן אמרו שהן הצטרפו לקבוצה "סתם, כי כולן הצטרפו", ושהן בקושי מכירות את הבת המוחרמת.

ג. תלמידה שלחה לי מסרון בהול. מתברר שבנים מהסניף פתחו פייסבוק על שמה והעלו בו את תמונתה. מדף הפסייבוק שלה הם שלחו מכתבים עם הצעות לא צנועות ומפורטות למגוון בנים אחרים בשכונה (כביכול בשמה). היא בוכה, נסערת ומפחדת שיחשבו שזה נכתב על ידה. מה תפקידי?

1 הדילמות הופנו למחבר על ידי ראשי מוסדות ומחנכים שונים שביקשו להתייעץ בדבר האופן שבו ראוי להתמודד אתן.

ד. לאחר שקיימנו ערב להורים ובו הסברה רחבה על פייסבוק ותפקידם של ההורים לגביו, נודע לנו כי לא מעט בנות מחזיקות שני דפי פייסבוק. אחד רשמי שאותו הן מציגות להורים ושבו הן מאפשרות להורים להצטרף כחברים, והאחר אמתי שבו הן מנהלות את חיי החברה האמתיים שלהן. האם לבקש מאחת המורות לעשות פעולה דומה, לפתוח פייסבוק בשם של ילדה כדי לאפשר לה להסתובב ביניהן ברשת ולזהות סכנות רוחניות או פיזיות שהן חלילה חשופות להן?

ה. תלמידים אצלי בישיבה צילמו בטלפון סלולרי מורה בעת שהיא לא שמה לב לכך. את התמונה הם העלו לפייסבוק תוך שהלבישו את הראש של המורה על תמונה של דוגמנית בבגד ים. התמונה ׳תויגה׳ והיא ממשיכה להסתובב בדפי פייסבוק של תלמידי הישיבה ומגיעה לעיני תלמידים ומורים (גברים) נוספים. המורה נסערת ובוכה ורוצה להתלונן במשטרה על הטרדה. איך להגיב (איני יודע מי צילם ומי עשה את הפוטומונטז׳)? הרי אין לי שליטה או יכולת אכיפה על מה שקורה במחשבים הפרטיים.

ו. בנות כיתתי הן בנות תורניות החיות בחברה נפרדת גם בתנועת הנוער. גיליתי כי לרובן יש חברים רבים בפייסבוק (כלומר בנים), שאתם הן משוחחות במשך שעות ומחליפות תמונות. לדבריהן זו אינה ׳חברה מעורבת׳ כי הן רק מתכתבות ׳סתם׳ במחשב ולא באמת נמצאות עם הבנים. מה ואיך להסביר להן?

ז. תלמידה פנתה אליי כשהיא נסערת מאוד. החברה הטובה ביותר שלה פנתה אליה בערב דרך הפייסבוק והודיעה שגם היא פתחה פייסבוק. תלמידתי התלהבה מזה שגם החברה הצטרפה לפייסבוק, וחצי לילה שיתפה אותה בהתלבטויות אישיות מאוד לגבי יחסיה עם אמה ולגבי מעמדה והמראה שלה בעיני הבנים. למחרת גילתה לתדהמתה שכל הכיתה וכל הבנים בסניף קראו את מחשבותיה האישיות ביותר. התברר שזו לא הייתה החברה שלה אלא בת מהכיתה השנייה שהתחזתה לחברה בפייסבוק, ולאחר מכן הפיצה את כל דבריה בין חברי השכבה. כל זה קרה ביניהן בשעות הערב. האם יש לי תפקיד כמורה?

מבוא

בשנתיים האחרונות פרצו הרשתות החברתיות[2] לחיי הנוער הציוני דתי וראשון ביניהן פייסבוק.[3] במחקר שערך מרכז מעלה באדר תשע"א (קפלן, 2011)[4] העידו על עצמם 73% מהנוער הציוני דתי כי פייסבוק הוא האתר הראשון שהם נכנסים אליו ושהוא האתר שהם מבלים בו הכי הרבה זמן. נדמה כי מאז המספרים רק המשיכו לעלות.

רשתות חברתיות בכלל ופייסבוק בפרט מהווים אתגר חינוכי חדש. אתגר שאינו מוכר דיו לרוב ההורים והמורים אשר עדיין מגבשים דרכי התמודדות חינוכיות עם האינטרנט עצמו.[5] ממילא, מרבית ההורים והמחנכים מתקשים לפתח לעצמם השקפת עולם חינוכית ביחס לתכנה. הם אינם יודעים כיצד לכוון את תלמידיהם וילדיהם מבחינה רוחנית וכיצד ללוותם מבחינה חינוכית נוכח אתגריו של כלי רב עצמה זה. לאור מצב זה ילדינו עסוקים בפייסבוק במשך שעות רבות בכל יום,[6] בעת שרבים הם המבוגרים הניצבים חסרי אונים מול התופעה ומול השלכותיה.

ככלל, אתגרי ההתמודדות עם פייסבוק מהווים מקרה קצה של מציאות המכונה "פער דיגיטלי".[7] מציאות המשקפת עולם שבו המבוגרים הם מהגרים

2 לסקירה בסיסית על רשתות חבריות ראו Boyd, D. M. & Ellison, N. B. (2007). Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13 (1), article 11.

3 התכנה עלתה לאוויר בעברית במרץ 2009. ראו http://www.allfacebook.com/facebook-launches-hebrew-and-arabic-versions-2009-03. נכון לסוף שנת 2011 ל-81% מכלל בני הנוער בישראל יש חשבון פייסבוק פעיל (ראו http://data.isoc.org.il/data/151).
כל אתרי המרשתת המצוטטים במאמר אוחזרו בחודש שבט תשע"ב.

4 המחקר נערך בעזרת חברה מקצועית המתמחה בביצוע מחקרים סטטיסטיים בציבור הדתי לאומי. המחקר לא פורסם בבמה רשמית אלא הוצג בהרצאות ובימי עיון. תוצאותיו נמסרו במלואן למחבר בתאריך 13.2.2011. במחקר השתתפו 1050 צעירי הציונות הדתית, תלמידי כיתות ז עד יב. המחקר העלה כי נער/ה ציוני דתי גולש בממוצע חמש שעות וחצי ביום (ממוצע של ימי לימודים וימי חופש יחדיו וכן ממוצע של תלמידי פנימיות ותלמידי בתי ספר ללא פנימייה יחדיו).

5 לגישה חינוכית אפשרית להתמודדות ציונית דתית עם האינטרנט ראו גודמן, י' (2008). הנוער הציוני דתי באינטרנט: צילום מצב והתמודדות חינוכית. צהר לג. 85–94.

6 ממוצע השימוש היומי בפייסבוק על ידי הנוער הציוני דתי הוא שעתיים ויותר (קפלן, שם).

7 הביטוי "פער דיגיטלי" (digital gap) בא בדרך כלל לבטא פער בנגישות לטכנולוגיות דיגיטליות, פער הנובע מהבדלים ברמה הסוציו-אקונומית של בתי אב ומפער תרבותי המעכב השתלבות בתהליכי קדמה טכנולוגיים. כבר בשנת 2001 הוציאה מחלקת המחקר

בארץ הרשתות החברתיות כאשר ילדיהם הם ילידים "מקומיים". כידוע לכל מי שמלווה משפחות של עולים חדשים, הורים מהגרים נפגשים לעתים קרובות בקשיי חינוך עצומים עם ילדיהם הילידים, והם מתקשים להבין ולכוון את תרבות ילדיהם. במקרה דנן, ההורים אינם מסוגלים ללמד את ילדיהם את האתיקה הבסיסית של אזרחות דיגיטלית[8] שאותה הם עצמם לא מכירים, ובכך הם חלילה מפקירים אותם להיות פוגעים או נפגעים במגוון צורות שונות.[9]

של הכנסת נייר עמדה רשמי על הפער הדיגיטלי במערכת החינוך בישראל ועל דרכים לצמצומו. ראו
http://www.knesset.gov.il/mmm/data/pdf/m00285.pdf. לגבי עצם המונח פער דיגיטלי ראו למשל: http://www.mtova.org/eng_page.aspx?PageId=157.
במאמר זה אנו משעתקים את המושג למשמעות חינוכית ומשתמשים בו כדי לבטא פער בין הורים לילדיהם בהבנתם של ההורים את האתגרים החינוכיים המתחדשים בעולם המקוון.

8 המשמעות המרכזית של המונח "אזרחות דיגיטלית" (digital citizenship) קשורה לכללי התנהגות נאותים בעולם המקוון. אמנם יש המשתמשים במונח כדי לבטא את הרצון לקדם אזרחות ממשית במדינה שבה חי התושב, באמצעות עולם התקשוב (כך למשל בארץ: http://www.amalnet.k12.il/Amalnet/digi
ובעולם: http://dspace.wrlc.org/bitstream/1961/4649/1/youthreport.pdf).
במאמר זה כוונתנו למובן המקורי, קרי ההכרה שהעולם המקוון הוא עולם שלם וחדש שבו הצעיר (והמבוגר) נפגש עם מבול של דילמות מוסריות, רוחניות ואתיות ייחודיות, ועל הוריו ועל מחנכיו לצייד אותו במפת דרכים ערכית שבעזרתה הוא יטפח נורמות התנהגות נאותות (המכונות "אזרחות דיגיטלית") בתוכו. נוכח אתגר זה התפתחו תכניות חינוכיות ייחודיות שנועדו לטפח "אזרחות דיגיטלית" הן בעולם (ראו למשל
http://www.commonsensemedia.org/k-5/digital-citizenship?utm_source=edu_news)
הן בישראל (למשל http://www.isoc.org.il/digital_citizenship/index.html).
כן מתפתחת ספרות המיועדת להדריך הורים בעניין זה דוגמת הספר: Ribble, M. (2009). *Raising a Digital Child – A Digital Citizenship Handbook for Parents*. Eugene, Or.: HomePage Books.
דא עקא, אנשי אמונה נדרשים לצריכה ביקורתית של תכניות אלו. זאת לא משום מה שיש בהן, אלא בעיקר משום מה שאין בהן. התכניות נכתבו ממבט חינוכי של חולין ועוסקות בעיקר בשאלות של אתיקה ובצורך לא להיות פוגע או נפגע בעת גלישה ברשת. הן אינן מטפלות בצורה ראויה בשאלות הרוחניות שמחנך הפועל מתוך גישה אמונית נדרש להן גם ביחס לעולם המקוון בכלל, ובמקרה דנן ביחס לפייסבוק. בחלק משאלות אלו נטפל בהמשך עיוננו.

9 להמחשת העניין: ראוי להורים לדמיין מצב שבו בנם מספר להם שהחל לבקר במועדון חדש שההורים אינם מכירים. עד מהרה מסתבר שהוא מבלה במועדון במשך שלוש שעות ויותר בכל יום. האם ההורים לא היו רצים לברר מיידית במה מדובר כדי לגבש את עמדתם ההורית ביחס למקום? אם כך פני הדברים, מדוע אם המועדון הוא ברשת הם מרשים לעצמם לעמוד מנגד?

בורות נוכח פני תופעה מסוימת שילדים עסוקים בה פוגעת בצורות שונות במעמדם של הורים ושל מורים ובסמכותם. היא מהווה ניגוד לתהליך בריא של הנחלת תורת חיים, הבנויה על אדני ההדרכה המוסרית-ערכית של "שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך" (דברים לב, ז). בעבר הורים היו מקור הידע וכאשר הם לימדו את בניהם את יסודות החיים הם שילבו באופן אינטגרלי גם הדרכה רוחנית ומוסרית. אך במציאות ימינו הילדים מבינים טוב יותר מהוריהם את רזי הטכנולוגיה. במצב זה ההורים לא רק שאינם יכולים לסייע לילדיהם בעניינים טכניים, אלא הם גם מתקשים להדריכם באופן רוחני וחינוכי בתחומים הקשורים לדרכי שימוש נאותות באותן טכנולוגיות, דוגמת פייסבוק. העובדה שבתחום משמעותי בחייו הילד שולט ובקיא בצורה טובה יותר מהוריו עלולה לערער גם את מעמדם ואת סמכותם של הוריו בעיניו.

סוף דבר, פייסבוק מהווה אתגר חינוכי חדש. כדי לאפשר דיון חינוכי וערכי לגביו יש צורך להכירו, ולו באופן בסיסי. על כן נפתח בע"ה את דברינו בסקירה עובדתית קצרה על התכנה, ולאחר מכן נציע מבט חינוכי וערכי ביחס לתכנה ולמשמעויותיה. לב המאמר יציג תפיסה חינוכית-ערכית. שורשיה יושתתו על מחקרים אמפיריים, אך ענפיה ישאפו להאמיר ולעסוק באמירות רוחניות וחינוכיות, אשר מטבע הדברים נתונות לפרשנות ולדיון.

סקירה עובדתית

פייסבוק הוא רשת חברתית[10] שהושק בארה"ב ב-4 בפברואר 2004 על ידי סטודנט יהודי בשם מרק צוקרברג, שרצה לאפשר לסטודנטים באוניברסיטה שבו למד להכיר איש את רעהו.[11] שם התכנה (פייסבוק = Facebook) מעיד על אחד

10 לסקירת התפתחותן של רשתות חברתיות מקוונות ראו Danah, M. Boyd & Nicole, B. Ellison (2008). Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship, *Journal of Computer Mediated Communication*, 13.
לסיבות שבגללן אנשים משתמשים ברשתות חברתיות ראו למשל Lin, K. & Lu, H. (2011). Why People Use Social Networking Sites: An Empirical Study Integrating Network Externalities and Motivation Theory. *Computers in Human Behavior*, 27 (3), 1152–1161.

11 רוב המאמרים המקצועיים הדנים בתופעה כוללים בראשם תיאור היסטורי קצר של היווצרות התכנה. חלק אף מרחיבים לעיסוק ברשתות חברתיות בכלל. על פי רוב מדובר בתיאור קצר מאוד שאינו מסייע למי שאינו מכיר את הכלי להבין את מאפייניו. לאחרונה יצא לאור ספר בו סקירה מעמיקה של החברה ומגמותיה: Kirkpatric, D. (2011). *The Facebook Effect*. New York : Simon and Schuster. יש לקחת בחשבון שהמחבר

מיעדיה המרכזיים – להיות ספר של פרצופים, מקום שבו אדם יכול להציג את עצמו בפני חבריו ולייצג את דמותו בדרכים שונות, בין היתר באמצעות הצגת תמונותיו בפני אחרים. בראשית דרכה התכנה הייתה פתוחה רק לקהלים ייעודים (בתחילה רק לסטודנטים באוניברסיטת הרוורד, אחר כך לסטודנטים באוניברסיטאות נוספות וכן הלאה). רק בשנת 2006 היא נפתחה לשימוש הקהל הרחב. פייסבוק מהווה רשת חברתית (social network) מקוונת, וככזה הוא בונה ומטפח חיי קהילה וירטואליים בין אנשים. קיימות עוד רשתות חברתיות וירטואליות,[12] אך פייסבוק הוא הנפוץ והמשמעותי ביותר היום בעולם ובישראל כאחת. בעת כתיבת שורות אלו חברים בתכנה שמנה מאות מיליון חברים,[13] ובישראל – שלושה מיליון חברים וחצי.[14] לתכנה מצטרפים כשבע מאות אלף משתמשים חדשים מדי יום. אילו פייסבוק היה מדינה, הוא היה המדינה השלישית בגודלה בעולם, יותר מארה"ב, כשרק סין והודו גדולות ממנו (עדיין).

כדי להבין את מקור עצמת התכנה ראוי לסקור קצת מתכונותיה. היום אנשים גולשים לאתר פייסבוק יותר מאשר לאתר של מנוע החיפוש גוגל.[15] מדוע? ראשית, התכנה מאפשרת לכל אחד לפתוח באינטרנט "קיר" שעליו הוא תולה תמונות שלו, מעלה הגיגים קצרים משלו, מצרף סרטונים על עצמו ועוד. כל משתמש צובר חברים, כלומר אנשים שנותנים לו הרשאה לצפות בקיר שלהם, ושמאפשרים לכתוב תגובות על הקיר שלהם ביחס לתמונות שהם העלו ולהגיגים שהם כתבו ולהפך. התכנה מחפשת מיזמתה אנשים שנראה לה שגם אתה עשוי להכיר, ומעודדת אותך להציע גם להם חברות. בקיר ניתן להעלות תמונות קבוצתיות ולכתוב ליד כל דמות בתמונה את שמה, ניתן להכניס שֵם של כל אדם בעולם ולקבל תשובה אם יש לו "קיר" ולהציע לו חברות. ברגע שאדם נכנס לקיר שלו הוא רואה את תמונותיו, את הדברים שאחרים כתבו לגביו ולגבי תמונותיו,

זכה לשיתוף פעולה מלא של ראשי חברת פייסבוק, דבר המלמד כי נדרשת גם עין ביקורתית בעת הקריאה. לב הספר מתמקד בהתפתחות הכלכלית-עסקית של החברה, אך בין השורות ניתן לדלות לא מעט מידע על התכנה ועל מאפייניה.

12 ביניהם גוגל+, מייספיס ולינקדאין. כן קיימות רשתות חברתיות ייעודיות לקהלים מסוימים, כמו 'שלובים' המיועד למורי מורים.

13 כחבר נחשב מי שביקר בפייסבוק בפועל בחודש האחרון ולא כל מי שאי פעם פתח דף שכעת אינו פעיל. ראו http://www.facebook.com/press/info.php?statistics. הנתון מסופק על ידי מחלקת המחקר של פייסבוק, אך זוכה לאימות על ידי גורמי חוץ שונים.

14 ראו http://www.socialbakers.com/facebook-statistics

15 ראו http://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000612414

את התגובות לתגובות וכן הלאה. כן הוא רואה (על הקיר שלו) עדכון של מה שהתחדש בקירות חבריו: מי כתב למי, מי הגיב למי, מי שיבח מישהו או העליב אותו ועוד. התגובות הן לעתים קרובות אמירות קצרות ואישיות, הומוריסטיות או ציניות. כל אחד יכול לראות כמה חברים יש לכל אחד אחר, ועל העמוד הראשי שלו מופיע מספר החברים שהוא כבר צבר ואת התמונות הראשיות של כולם. כן יש אפשרות להמליץ על דפי פייסבוק אחרים, כמו של זמרים ומוצרים, להזמין אנשים לאירוע כמו הפגנה או מסיבה, לציין תחומי עניין כמוזיקה ותחביבים, לארגן עצומות ("מי בעד הארכת החופש הגדול?") ועוד.

שתי תכונות תורמות בצורה משמעותית לעצמת התכנה. הראשונה מכונה סטטוס, וכוונתה בעיקר למידע על המעמד האישי של המשתתף. אצל מבוגרים מדובר בעיקר על פרסום מעמד משפחתי וציון עובדת היות המשתמש נשוי, רווק, פנוי לקשר וכן הלאה. אך אצל צעירים הכוונה בין השאר לשאלה אם יש לו חבר או חברה ומי הם. אם אני רוצה לדעת אם בת מסוימת "פנויה", די לעיין בדף פייסבוק שלה כדי לראות אם היא כתבה בסטטוס "חברה של דני" או אולי, בע"ה [...] "פנויה" ו"מתעניינת בבנים". היכולת לדעת תוך שנייה לגבי כל אחד ואחת אם יש לו חבר או חברה היא אחד הגורמים לעצמת הכלי. תכונה נוספת התורמת לעצמת הכלי היא היכולת לכתוב על קיר של אחרים. במקום מציאות שבה כל אחד יכול רק לעצב את הקיר שלו ולייצג את עצמו (בדומה לאתרי רשת רבים), כאן יכול כל חבר לכתוב על כל הקירות של חבריו האחרים, וכולם יכולים לראות מה הוא כתב. בן יכול לכתוב לבת על הקיר שלה את דעתו על המראה שלה, וכל מאות חבריה יראו מה הוא כתב. היא יכולה להגיב לתגובה שלו, חברה אחרת יכולה להגיב לתגובה שלה וכן הלאה.

סוף דבר, ילדינו שוהים באתר שעות רבות כדי להסתכל מה כתבו ליד התמונות שלהם; לעיין בתמונות חדשות של חברים וחברות; לקרוא הגיגים ומחשבות של אחרים; להפנות חברים לאתרים מעניינים; להעלות סרטונים קצרים של חייהם ולצפות בסרטונים של חיי חבריהם ועוד. היות שכל אחד יכול להעלות סרטונים קצרים של עצמו (מהמסיבה במוצאי שבת האחרונה ומכל אירוע אחר) הם גם מקדישים זמן לצפייה בסרט יום ההולדת של מיכל ובמסיבת הגיוס של דני ובקריאת התגובות שכתבו חברים על הסרטון. לפעמים סתם מעניין להישאב לתוך המרחב האין-סופי של פייסבוק, לעיין בתמונות של צעירים

אחרים, לראות מי הם חבריהם, וחוזר חלילה.[16] בחור יכול לבצע חיפוש פשוט בפייסבוק לפי שם של אולפנה ולקבל קישורית לכל בנות אותה אולפנה שיש להן דף פייסבוק. הוא יכול לעיין בדף של כל אחת, לראות את תמונותיה ואף להגדיל אותן, לראות מי הן חברותיה, לעבור לעיין בדפים שלה ועוד.[17]

עד כאן תיאור סכמתי ופשטני של התכנה, שאותו נעמיק באמצעות כמה נתונים נוספים: על הקיר של המשתמש מתבצעת "הזנת חדשות" (news feed). בכל פעם שמשתמש פותח את הקיר שלו הוא מתעדכן במה שעשה כל מי שמוגדר כחברו: מי העלה תמונה, מי כתב תגובה, מי העלה סרט של אירוע שהוא נטל בו חלק, מי הצטרף ולאיזה קבוצה, וכמובן התגובות שכתבו אחרים על התמונות ועוד. היות שחבריו הרבים בפייסבוק פעילים בו בתדירות גבוהה, הקיר שלו בדרך כלל מוצף בהמון ידע חברתי חדש.[18] זאת ועוד, חלק גדול מהילדים נכנסים לתכנה דרך המכשיר הסלולרי שלהם.[19] בכל מקום: באוטובוס או במיטה, בטיול או בקניון, הם מתעדכנים ומעדכנים, ומחוברים לעולם החברות האין-סופי שפייסבוק מדמה.

פייסבוק אף מאפשר לאנשים רבים להתאחד כקבוצה סביב מכנה משותף – זמר או שחקן, קבוצת כדורגל או להבדיל בוגרי ישיבה מסוימת. כל אחד יכול להצטרף לקבוצות.[20] התכנה מאפשרת לעיין בכל הקבוצות הפעילות (כלומר

16 כבר בימיה הראשונים של התכנה ראו מפתחיה כי יש משתמשים רבים המעיינים במאות ואף באלפי פרופילים אחרים כל יום, ראו קיקרפטריק, ד' (2011). אפקט הפייסבוק. בן שמן: מודן. עמ' 59.

17 זאת אלא אם הן חסמו את הצפייה למי שלא הוכר על ידן כ"חבר", עניין שיבואר להלן.

18 תכונה זו, המכונה ניוזפיד (news-feed), היא אחד מגורמי ההצלחה האדירה של פייסבוק. כדאי להעיר כאן כמה דברים נוספים על ניוזפיד: ראשית, בזכותו אין צורך לעיין מחדש כל פעם בפרופילים של מאות חבריי כדי לראות מי חידש משהו. הניוזפיד מודיע לי ישירות בתוך הדף שלי מי שינה משהו, הוסיף משהו, העלה תמונה חדשה וכו'. שנית, הניוזפיד מותאם אישית. אם פלוני כתב בדף שלו שהוא הולך מחר להופעה של זמרת חדשה, וכן שהוא נרשם לחוג ספורט, והתכנה גילתה שאני אוהד ספורט וחבר אחר שלנו אוהד זמרות, אני אקבל בניוזפיד רק את ההודעה השנייה (שחברי נרשם לחוג ספורט) וחברי יקבל רק את ההודעה הראשונה. כך יוצא שאני מתעדכן תדיר בדברים המעניינים באמת (בעיניי) שעושים חבריי. שלישית, בעבר, אדם שרצה ליידע את חבריו על מעשיו היה צריך לספר להם על כך בצורה יזומה. ניוזפיד הפך את הסדר. די שאעדכן את הדף שלי, ומיד התכנה תייצא את המידע למאות חבריי.

19 נכון למועד כתיבת שורות אלו, מדובר בשלוש מאות מיליון משתמשים, כלומר כמעט כל משתמש שני, ראו http://www.facebook.com/press/info.php?statistics

20 שוב, למעט אם מישהו טרח להגדיר את הקבוצה כסגורה.

בקבוצות החברתיות בפייסבוק): זו יכולה להיות אוהדי שחקנית מסוימת, לוקי מחלה מסוימת ומה לא. הקבוצה יכולה לנהל לוח משותף (כלומר ניתן להפעיל קיר לקבוצה ולא רק לאנשים בודדים), כגון קיר של כיתה מבית ספר, של אוהדי קבוצת כדורגל, של משתמשים בדגם מסוים של טלפון סלולרי וכן הלאה.

עד כאן הסבר טכני קצר על התכנה עצמה. הסבר זה מספיק כדי לנסות ולנתח את משמעויותיה הערכיות והחינוכיות, דבר שנעשה בפרק שלהלן.

דיון חינוכי

המדיום והמסר

בטרם נפתח בדיון חינוכי על משמעות השימוש בתכנת פייסבוק, חיוני להנהיר את עצם הצורך בדיון. על פניו פסייבוק הוא כלי טכנולוגי ותו לא. כמו כל כלי טכנולוגי אחר רבים רואים בו אמצעי נעדר משמעות אשר האדם קובע את שימושיו וממילא את השפעותיו. נמחיש זאת מתחום אחר: רבים טוענים כי בחשמל או במכונית אין משמעות חינוכית. הם אינם אלא כלים טכניים שתלוי איך משתמשים בהם. לדבריהם כן הדבר לגבי פייסבוק. הבנה זו מייתרת כל דיון חינוכי. לדעתם, אם תחנך אנשים להיות עדינים הם יהיו עדינים גם בשכונה וגם בפייסבוק. אם אנשים יהיו חלילה גסי רוח, כך הם יתנהגו אף במרשתת. לפי קו מחשבה זה, אין צורך בהתמודדות חינוכית ייעודית עם פייסבוק אלא רק בהמשך חינוך למידות מתוקנות.

לדעתנו לא כן הדבר. לפני חמישים שנה ויותר כבר קבע מקלוהן, הפילוסוף החינוכי הקנדי, כי "המדיום הוא המסר" (The medium is the message).[21] היגד קצר זה מבקש ללמדנו כי בתחומים רבים הכלי הטכנולוגי עצמו הוא בעל

21 McLuhan, M. (1967). *The Medium is the Message: an Inventory of Effects*. Hammondsport: Penguin Books. דבריו של מקלוהן ומודלים לניתוח התקשורת שהוא הציע (כמו הטיפולוגיה המרובעת לניתוח מדיומים שונים tetrad of media effects) נחשבו בעבר ככלי עזר להבנת הטלוויזיה והשפעותיה. ברם, קיימת בימינו הבנה כי עיקר בשורתו חשובה להבנת האינטרנט דווקא. לא בכדי כלי הניתוח שלו התפשטו רבות הרבה אחרי מותו (הוא נפטר בשנת 1980). במובן זה מקלוהן נחשב כמי שצִייד את החוקרים בכלים כדי להבין תופעות שאנו כעת מתמודדים אתן ובראשן המרשתת. ראו למשל Levinson, P. (2001) *Digital McLuhan: A Guide to the Information Millennium*. New York: Routledge. לדיון עם דגש חינוכי יותר, ראו למשל Postman, N. (1995). *End of Education: Redefining the Value of School*. New York: Knoph.

משמעות ערכית. עצם השימוש בו מפתח אצלנו תודעה מסוימת ומביא להפנמת תפיסות תרבותיות ותפיסות חיים מסוימות. ניתן להמחיש זאת בנקל על ידי דוגמה מתחום הפרסום. פרסומת נפוצה למשקה קולה סיפרה כי האוסף עשרה פקקים ישתתף בהגרלה של מיליון שקלים ובטיסה לאיי הוואי. מרבית שטח הפרסום, יום אחרי יום, הוקדש לתמונות של איי הוואי ולתמונות של שקי כסף ענקיים (שבהם אתה עשוי לזכות). מה בעצם מוכרת לך הפרסומת? במחשבה ראשונה, היא מעודדת אותך לרכוש את המוצר כי כך אולי תזכה בפרס המיוחל של מיליון שקלים ובחופש בהוואי. אך במבט מעמיק יותר תגלה שהפרסומת מלמדת אותך שמטרה חשובה בחיים היא לזכות במיליון שקלים ולנסוע להוואי. יש כאן מסר חינוכי סמוי המשפיע על תפיסותיך הערכיות ועל השקפת עולמך. כן המצב בתחומים רבים, ביניהם המרשתת בכלל[22] ופייסבוק בפרט.[23] אף הם מטפחים תפיסות ערכיות באמצעות עצם מאפייני הכלים. ממילא יש צורך בניתוח של הכלי עצמו, על היתרונות ועל החסרונות החינוכיים והרוחניים הגלומים בשימושו. בפרק זה נציע ניתוח של מסרים ותפיסות הנלווים לפייסבוק, חלקם מהותיים (כלומר מובנים בתוך עצם הכלי) וחלקם סכנות רווחות שאינן מחויבות המציאות.

נטרים ונציין כי קיימים הבדלים בין היתרונות והחסרונות של הכלי כאשר הוא נמצא בשימוש פרטי וישיר בין צעירים לעומת מציאות שבה הפייסבוק מופעל על ידי גופים ציבורים ומסחריים (מבנק ועד רופא שיניים, מספרייה עירונית ועד קבוצה של תומכי חוק מסוים). מאמר זה מתמקד בסוג הראשון בלבד, כלומר במשמעות החינוכית של השימוש על ידי הפרט המפעיל דף פייסבוק משלו

22 רבות נכתב על השפעות האינטרנט על חיינו. לשם המחשה ראו את מאמרו המפורסם של קאר על השפעות הגלישה ברשת על יכולתנו לחשוב ולהעמיק: Carr, N. (2008). Is Google Making Us Stupid? (12.6.2008). *The Atlantic Magazine*, כן ראו את ספרו, שבו הרחיב וביסס את טענותיו: Carr, N. (2010). *The Shallows: What the Internet is Doing to our Brains*. New York: Norton. בדומה, ראו למשל את ספרו של ברוקמן J Brockman (Ed.) (2011) *Is the Internet Changing the Way You Think?* New York: Harper שבו חברו יחד עשרות הוגי דעות כדי לנתח את הנושא מזוויות מבט שונות.

23 ההבנה הבסיסית כי הרשתות החברתיות משפיעות בצורה ייחודית על האדם מקובלת היום גם בשדה המחקר, ורבים מנסים ללמוד את ההשפעות לסוגיהן. ראו למשל Mesch, G. S. & Talmud, I. (2007). Similarity and the Quality of Online and Offline Social Relationships Among Adolescents in Israel. *Journal Of Research of Adolescence*, 17 (2), 455–466.

והמעיין בדפים של חבריו (ושל חברותיו). לא נעסוק כאן בשימושים הרבים הנעשים היום בכלי לצרכים ציבוריים ומסחריים.

פייסבוק: יתרונות

בדרך הטבע, השימוש בפייסבוק טומן בחובו יתרונות וחסרונות גם יחד. נפתח במצבים שבהם טומן הפייסבוק בחובו יתרונות:[24] דמיינו למשל זוג צעיר הנמצא בנכר בשליחות האומה, בעוד שהמשפחה הנרחבת נותרה בארץ. דרך התכנה יכולים שני הצדדים להציג תמונות של אהובים מרוחקים. באמצעותה יציגו זוג השליחים תמונות יום הולדת של הנכדה להנאת הסבתא שברעננה. ענפי המשפחה בארץ יעלו תמונות של אירועים משפחתיים שהשליחים לא לקחו בהם חלק, כמו אירוסין ושבת משפחתית. כן יכול כל צד לצרף תגובות ליד התמונות ("איך היא גדלה"), לקרוא תגובות של שאר בני המשפחה הגרים במקומות אחרים בארץ ובעולם, להעלות סרטונים קצרים מאירועים משפחתיים שהתקיימו מעבר לים, להגיב לתגובות וחוזר חלילה. הכול תוך עדכון שוטף בקורות חייהם בדף משפחתי משותף. דוגמה אחרת, פחות דרמתית, היא של כיתת תלמידים בארץ שסיימה לימודי תיכון והתפזרה, כל בוגר לדרכו. הכיתה יכולה לפתוח קבוצה שבה יעדכן כל אחד בנקל את שאר החברים בקורותיו, יציג את תמונותיו וכו'. אחד יספר לחבריו כי החליט להחליף ישיבה, שני יעדכן כי הצליח ב"גיבוש" והתקבל ליחידה צבאית מובחרת וכן הלאה. דוגמות צנועות אלו מדברות על שימושים שניתן לעשות בפייסבוק לטובת משפחה או לתועלת קבוצה קטנה של חברים.[25] אך בשנים האחרונות למדנו כי רשת חברתית כפייסבוק טומנת בחובה יכולות השפעה גדולות בהרבה, כולל אפשרויות מהפכניות ממש. כך למשל הפייסבוק מילא תפקיד מכריע ברוב המהפכות שהתרחשו בשנים האחרונות בארצות ערב.

24 היושר האישי והתבונה החינוכית מחייבים כי גם מי שחושב שחסרונות הכלי גוברים על יתרונותיו, יציג בצורה עניינית ומכובדת אף את היתרונות. רק כך יש סיכוי ששומעי לקחו יאזינו גם לניתוחיו ביחס לסכנות. וראו את דברי הראי"ה זצ"ל: "לכל דבר רע יש איזה עניין טוב שמצדו הוא מושך את הלבבות אליו [...] אבל מי שמגלה את כל ההשקפות הכלליות, ומגלה גם כן את הגרעין הטוב שיש בהרע המרובה" אזי יש סיכוי שדבריו יישמעו גם אצל מתנגדיו (קבצים מכתב יד קדשו, א, פנקס "אחרון בבויסק", עמוד מב).

25 יש דוגמות רבות נוספות, כגון חיפוש עבודה באמצעות הצגת עצמי בצורה יאה בפייסבוק ועוד. ראו למשל Schwabel, D. (2009) *Me 2.0*. New York : Kaplan.

אמנם כן, המהפכות עצמן לא נגרמו בגלל הפייסבוק. הן נגרמו בגלל מצוקה כלכלית, תהליכי עומק פוליטיים, שאיפה לחירות נוכח משטר של דיכוי בצד שאיפה לשלטון דתי נוכח משטר חילוני, פתח תקווה (שניתן לחולל שינוי) ועוד.

ברם, הכלים שבאמצעותם התאפשרו המהפכות ששינו את המצב הגאופוליטי בכל המרחב היו הרשתות החברתיות ופייסבוק בראשן. כל עוד פעלו בעולם רק כלי תקשורת ההמונים הישנים (עיתונים, רדיו וטלוויזיה), הרודנים יכלו בנקל לשלוט בהם ובעמם. בלחיצת כפתור הם יכלו לסגור את כלי תקשורת ההמונים ולמנוע את ניצולם על ידי אופוזיציה למען גיוס המונים נגדם. אך הפייסבוק[26] הפך את המבנה החברתי ואִפשר להמונים לתקשר ישירות בינם ובין עצמם, תוך גיוס מאות אלפים סביב רעיון או אידאה, בלי שיש גוף מרכז אחד המפקח על הידע לתצורותיו. על גבו ובאמצעותו מופצים ומועצמים הרעיונות, מחזקים את תעוזת ההמונים ומארגנים בפועל את המהפכות.[27] מהפכה לא רק נגד השלטון המצרי או הלובי אלא גם מהפכה תרבותית-חברתית עמוקה של עידן הפייסבוק.

לשון אחר, הרשתות החברתיות הביאו למצב שבו "ההמון גובר על הגאון". מה שהתרחש במהפכות בארצות ערב הוא גילוי של תופעה עולמית שבה ההמונים מקבלים חירות המאפשרת נגישות לידע ולעיצוב עתידם. במידה מסוימת מדויק יותר לומר ההפך: ההמונים מקבלים נגישות למידע ודרכו הם זוכים לחירותם. כן הדבר, להבדיל, אף במאבקים חברתיים בישראל (דוגמת מחאת הקוטג'[28] ומחאת האוהלים בקיץ תשע"א).

המרכבה שבתוכה נוסעות מהפכות רבות-משמעות אלו היא הפייסבוק. מציאות זו מלמדת את כולנו על עומק השינוי במבנה החברה שהרשתות החברתיות מחוללות ושמשפיע על העולם כולו. בדור הראשון של האינטרנט, שבו בעלי האתרים שידרו להמונים שקראו את דבריהם באופן פסיבי – המצב דמה חלקית למציאות הישנה של טלוויזיה ורדיו עת מעטים שלטו על הידע

26 ורשתות נוספות כשטוויטר בראשון.

27 אמנם ייתכן מאוד, כדעת מזרחנים רבים, כי המהפכות האחרונות בארצות ערב לא יביאו לעליית הדמוקרטיה אלא לעלייתו של האסלאם הקיצוני, אך אין זה סותר את העובדה כי הרשתות החברתיות הן המאפשרות לראשונה לאומה לעצב את המדינה ואת החברה כרצונה, אף אם רצונה הוא רדיקליזם דתי. אין זו הפעם הראשונה שבה הפונדמנטליזם האסלאמי משתמש בכלי הטכנולוגיה החדישים ביותר שהמודרנה מספקת כדי לתקוף את המודרנה עצמה.

28 ראו http://www.facebook.com/event.php?eid=203744079670103

וקבעו מה יגיע לציבור הרחב. אך בדור השני העכשווי, המכונה "אינטרנט 2" (או "ווב 2"),[29] כולם יכולים להעלות תכנים לרשת לפי רצונם, והמהפך העולמי בשלטון על הידע מתממש.

אחד הכינויים ליכולת של אנשים להתאגד ולהשפיע דרך הפייסבוק הוא "דמוקרטיה דיגיטלית". אף כי רבים מזלזלים במחאות המתקיימות בפייסבוק וטוענים כי אין הן משפיעות על איש, יש יותר ויותר עדויות כי התארגנויות אלו מסוגלות להשפיע הן על הזירה המסחרית הן על הזירה הפוליטית. דווקא בזכות הפייסבוק אנשים שאינם מכירים איש את רעהו יכולים להתאגד בקלות ובמהירות ללא צורך בתשלום עלויות פרסום. במאמץ קטן ניתן לארגן מחאות והתארגנויות אשר מתפשטות באופן ויראלי, בזכות מאפייני הניוז-פיד של הפייסבוק.[30]

יחד עם ממדים אלו ראוי לציין כי יש אנשים המאמינים כי הפייסבוק מועיל באמת לשימור ולחיזוק החברות בין מעגלי חברים, בין השאר באמצעות יכולת האדם לשתף את חבריו בהיבטים שונים של חייו. נדמה שאכן יש אנשים המצליחים להפעיל את התכנה בצורה המביאה להם תועלת, כמו איש הגות הכותב בקיר פייסבוק שלו את דעותיו על אירועי השעה וחבריו השונים מגיבים על הקיר לתוכן עמדותיו. ברם לטעמנו אנשים אלו הם מיעוט, ורוב המשתמשים, ובעיקר הצעירים שבהם, עושים בתכנה שימושים אחרים לגמרי, שחלקם יפורטו בהמשך.

עד כאן תיאור חלק מהיתרונות שפייסבוק מביא בכנפיו. ברם במקביל ליתרונות טמונים בפייסבוק גם חסרונות רבים, שיש להיות מודעים אליהם. חלקם חסרונות מהותיים המובנים בתוך הכלי ואחרים חסרונות רווחים שאינם הכרחיים, כפי שנפרט בפרק שלקמן.

29 לסקירה ממצה של ההבדל בין ווב 1 לווב 2 ראו למשל Anderson, P. (2007). What is Web 2.0? Ideas, Technologies and Implications for Education. *JISC Technology and Standards Watch*, 2-64.

30 ראו למשל Jensen, M., Danziger, J. & Venkatesh, A. (2007). Civil Society and Cyber Society: The Role of the Internet in Community Associations and Democratic Politics. *Information Society*, 23 (1), 39–50.

חסרונות כלליים[31]

חלק מהאתגרים והקשיים שפוגשים בפייסבוק קיימים באינטרנט באשר הוא ואינם ייחודיים לפייסבוק. ראוי לציין עתה לפחות שניים מהם בהיותם מגיעים לעתים לשיא ולעצמה יתרה דווקא בפייסבוק:

א. **התמכרות**: ילדינו "נשאבים" לפייסבוק במשך שעות, יותר מאשר לתכנות רבות אחרות. התכנה עלולה לפתח אצל הצעירים בולימיה מקוונת. כך למשל עת נער אומר בכנות כי בכוונתו לבדוק את הפייסבוק שלו "רק לכמה דקות", וכעבור ארבע שעות הוא עדיין גולש בתוכו. כפי שצוין לעיל, במחקר שערך מרכז מעלה באדר תשע"א (קפלן, 2011) העידו על עצמם 73% מבני הנוער הציוני דתי כי פייסבוק הוא האתר הראשון שהם נכנסים אליו והאתר שהם מבלים בו הכי הרבה זמן.[32] זאת ועוד, הזמן המוקדש לתכנה בא על חשבון דברים חשובים אחרים, כולל אלו הנעשים ברשת. לדוגמה, לפני עידן הפייסבוק היו לתנועות הנוער השונות בישראל אתרי דיון ברשת שהיו פעילים מאוד. אף הנוער של תנועת בני עקיבא היה שותף ב"פורום בני עקיבא" (ששכן באתר כיפה), ונטלו בו חלק מאות רבות של חברים בכל יום.[33] מאז הפך הפייסבוק לאתר מפגש מרכזי, נסגרו או דעכו אתרי הדיונים של תנועות הנוער, כולל בני עקיבא. על פניו, מה לי הכא ומה לי התם? אך יש הבדל עמוק בין הדיונים שהתקיימו בפורום בני עקיבא, שהיו דיוני תוכן נטו (ללא תמונות אישיות וללא מידע אישי לא רלוונטי) ובין ההתנהלות בפייסבוק שבמוקדה חשיפה אישית ולא דיון ערכי.

ב. **צניעות**: פרסומות רבות המעטרות את האתר אינן צנועות ואף חלק גדול מהתכנים המועלים לדפי הפייסבוק עצמם אינם הולמים את השאיפות החינוכיות של הורי צעירי הציונות-הדתית ושל מחנכיהם. כך למשל קורה שהנוער הציוני דתי, שרובו לומד במוסדות חד-מגדריים, מוצא את עצמו לראשונה יושב שעות בפייסבוק ומעיין באלבומים של בנות, ולהפך. חלק

31 כאמור, מאמר זה הוא מאמר חינוכי ולא אמפירי. ממילא, ניתוח החסרונות יכלול היבטים חינוכיים שהם מטבעם סובייקטיביים.

32 מעבר לעצם הזמן המוקדש לתכנה, עולה ממחקרים כי קיימת זיקה ישירה בין היקף הגלישה בפייסבוק ובין השפעה על ממדי חיים שונים, כגון ירידה באיכות הלימודים, ראו למשל Kirschner, P. A. & Karpinski, A. C. (2010). Facebook and Academic Performance. *Computers in Human Behavior*, 26, 1237–1245.

33 http://www.kipa.co.il/community/9בני-עקיבא-

מהתמונות המועלות שם נועדו לחברות והן אינן מצטיינות בצניעות יתרה, אך נוכח אופי הכלי וחוסר מודעות בדרכי שימושו, התמונות פתוחות לעיני כול, תרתי משמע. זאת ועוד, רבים מבתי האב של הציבור הדתי-לאומי מנויים על ספַּק החוסם במקור אתרים לא צנועים, אך גם ספקים אלו מאפשרים (ברוב רמות הסינון) נגישות לפייסבוק, וממילא לשלל תמונות המגדר השני שניתן לעיין בהן עד בלי די.

עד כאן חסרונות שקיימים במרשתת בכלל, אך פייסבוק מעצימם. להלן, לב הדיון שלנו יתמקד בחסרונות ייחודים שטמונים דווקא בפייסבוק.

חסרונות מובנים

כאמור, חלק ממאפייני הכלי הם מהותיים ולא ניתן להתחמק מהם, ואילו אחרים הם נפוצים אך לא הכרחיים. נפתח בסוג הראשון – חסרונות מהותיים המובנים בתוך הכלי.

א. **בין אהבה ל"אהבתי"**: ראשית לכול, ואולי חמור מכול, התרבות שהתפתחה סביב התכנה מעוותת את מושג החברות. הגולש צובר לכאורה חברים ("כולם רואים שיש לך כבר 356 חברים! כל הכבוד!"), אך בפועל מדובר במשהו מלאכותי שאין בינו ובין חברות אמתית ולא כלום. חז"ל הורו לנו "קנה לך חבר" (אבות, א) במובן של השקעה למען בניית קשר עמוק ברמה של קניין. אין דבר רחוק יותר ממושג החברות מאשר המוני החברים שאדם צובר ברשת החברתית. אין בו נתינה ואין בו הקשבה פנים אל פנים; אין שותפות בחיים האמתיים ואין שיחות נפש ישירות. הרי המילה "חבר" מזכירה גם את המילה "חיבור". איזה חיבור משמעותי יכול להיווצר בו-זמנית עם מאות אנשים המכונים "חבר"? חברות אמת מצריכה היכרות מעמיקה עם מעטים ולא כתיבת עדכוני סטטוס אישיים המגיעים בו-זמנית למאות חברים, חלקם זרים למדי. במבט מעמיק יותר: האתר מציע פסדו-מענה לבדידותו של האדם המודרני (ומכאן להצלחתו); מענה שאינו אלא אשליה וירטואלית. פייסבוק מאפשר לחברים להחליף ביניהם ידע בלבד, אך מערכות יחסים אמתיות אינן בנויות רק מידע. רב המרחק בין חברות אמתית ובין המכונה "רשת חברתית" העלולה ללכוד את משתמשיה ברשת מבלי להציע חברות ממשית.[34]

34 השפעות הרשת על תפיסת החברות מעסיקה גם את עולם המחקר, ראו למשל Mesch, G. S. & Talmud, I. (2007). Similarity and the Quality of Online and Offline Social Relationships Among Adolescents in Israel. *Journal Of Research of*

סוף דבר, המונח "חבר" בהקשר של פייסבוק מטעה. הכוונה אינה להיותו של מישהו חבר אמתי שלך, אלא להיותו מחובר אליך במובן טכנולוגי, באמצעות התוכנה. השורש חב"ר דומה, אך התוכן הוא אחר באופן משמעותי.[35]

ב. **הרבה 'פייס' ומעט 'בוק'**: אף על פי שיש לתכנה קיבולת אדירה (ניתן להעלות לתוכה תמונות וסרטים בעלי משקל כבד) אין אפשרות איכותית להעלות ולערוך בתוכה מאמרים ודברי הגות משמעותיים וארוכים. נדמה כי מתכנניה לא העלו כלל על דעתם שנרצה לקרוא יותר מאשר כמה שורות של תגובה צינית על תמונתך.[36] התכנה מאפשרת בעיקר העלאה של תמונות, סרטונים ומבזקי מידע קצרצרים. היא מכוונת אותך לעיסוק שטחי ורדוד בהווי חייך וחיי חבריך, כלשון כותרת סעיף זה: יש בה הרבה 'פייס' (קרי פרצופים – בין בתמונות בין בסרטונים), אך אין בה הרבה 'בוק' (כלומר מאפיינים של ספר).

.455–466 ,(2) 17 ,*Adolescence*. מחקרים רבים מלמדים כי איכות הקשרים הנוצרים ברשת היא שטחית בהרבה מאיכות הקשרים החברתיים הנוצרים בעולם האמתי Nie, N. H. (2001). Sociability, Interpersonal Relations and the Internet: Reconciling Conflicting Findings. *American Behavioral Scientist*, 45 (3), 420–435. אם כי יש המציינים כי הפייסבוק מאפשר לבעלי אופי ביישן בעולם האמתי לעקוף את ביישנותם וליצור דרך התכנה קשרים מסוימים, אף כי שטחיים, ראו Chan, D. K. S. & Cheng, D. H. L. (2004). A Comparison of Offline and Online Friendship Qualities at Different Stages of Relationship Development. *Journal of Social and Personal Relationships*, 21, 305–320. לניתוח רוחני של משמעות חיפוש חיי רוח קהילתיים ברשתות החברתיות ראו Rice, J. (2009). *The Church of Facebook*. Colorado Springs: Cook Pub. הספר נכתב אמנם מזווית ראייה נוצרית, אך יש בו תובנות חשובות לכל מי שרוחניות חשובה לו.

כן יצוין כי אופיו של הפרט משפיע על דרכי השימוש שלו בתכנה. כך למשל בעלי תחושת בדידות חברתית מקדישים שעות רבות יותר לפייסבוק מאשר בעלי חיי חברה פעילים יותר. ראו Ryan, T. & Xenos, S. (2011). Who Uses Facebook? An Investigation into the Relationship Between the Big Five, Shyness, Narcissism, Loneliness, and Facebook Usage. *Computers in Human Behavior*, 27, pp. 1658–1664.

35 בשפה האנגלית המונח בפייסבוק הוא friend. מונח זה מטעה יותר מהמונח בעברית "חבר", כי לא ניתן כלל לפרש אותו במובן של חיבור אלא רק במובן של חברות. אם כי התפתחו בשפת האנגלית הטיות חדשות למילה כמו defriend, שמשמעה לנתק מישהו ממעמד החברות בפייסבוק, הטיה המלמדת כי אין מדובר בחברות אמת אלא במשהו טכני למדי.

36 ניתן לטעון לכאורה כי קיימים מספיק אמצעים אחרים לשיתוף בתכנים עיוניים, וכי מטרתה של תכנה זו היא רק חברתית. אך היא הנותנת. העיסוק המרובה רק בחברתיות מרגיל את המשתמש לראות בקשרים חברתיים נטולי תכנים עמוקים את העיקר.

ג. **מי הוא האני האמתי?** חיפוש דרכים ל"ייצוג עצמי" מעסיק תדיר את האדם בכלל ואת הצעיר בפרט,[37] אך הייצוג העצמי בפייסבוק הוא דבר אחר לחלוטין מאשר הייצוג בחיי יום יום. הייצוג ברשת החברתית מושג בעיקר באמצעות תמונות ועדכוני סטטוס. ביודעין ובלא יודעין פייסבוק מפתח אצל משתמשיו הקבועים תפיסה ערכית הגורסת כי הדרך להציג את עצמם היא על ידי תמונות והגיגים קצרים.[38] כרטיס הביקור שלך הוא הבוק (book) שלך והלוק (look) שלך, ולא מידותיך ומעשיך. הרי לא ניתן "לייצג" בפרופיל של אדם את היותו צנוע או ענו, בעל חסד או טוב לב. עיסוק מרובה בייצוג עצמי ובהתבוננות בייצוגים של חברי, אשר כולם תמונות ופעלולים, מחנך את המשתמש כי העיקר אינו מידותיו או מעשיו הנעשים בצנעה. מה שקובע את ערכך הוא מה שאתה עושה וכיצד אתה נראה, תוך הצגת הדברים לאחרים רבים בצורה צבעונית בשער בת רבים.[39] לא בכדי יש צעירים המקדישים שעות כדי לבחור את התמונה של עצמם שאותה ישבצו בדף הראשי של הפרופיל שלהם, ויש הדואגים להחליף את תמונתם בקצב יומי.[40] במילים אחרות, פייסבוק הוא כלי העוזר לך לספר לעולם כמה אתה חשוב וראוי לתשומת לב, ומדוע. בעיני רבים ממשתמשיו פייסבוק הוא המשקף הראשי של זהותם האישית ולא אישיותם. אם בעבר שיפור הדימוי הציבורי שלי הצריך ממני עבודה כנה על המידות ותיקון האישיות, עכשיו חשים רבים כי בניית הדימוי שלהם בעיני החברה עוברת דרך שיפור הפרופיל שלהם בפייסבוק.[41]

37 Goffman, E. (1959). *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Doubleday.

38 מחקרים חשפו כי הדימוי שיש למשתמשי פייסבוק בדבר הדמות שתמצא חן בעיני אחרים הוא שמעצב את בחירתם כיצד להתנהג בפייסבוק, איזה סוג היגדים לכתוב, איזה סוג תמונות להעלות וכו', ראו Peluchette, J. & Karl, K. (2010). Examining Student's Intended Image on Facebook :"What Were They Thinking?!". *Journal of Education for Business*, 85: 30–37.

39 למבט מחקרי על השפעות הפייסבוק על הייצוג העצמי ראו למשל Zhao, S., Grasmuck, S. & Martin, J. (2008). Identity Construction on Facebook: Digital Empowerment in Anchored Relationships *Computers in Human Behavior*, 24, 1816–1836.

40 ראו קירקפטריק ד' (2011). אפקט הפייסבוק. בן שמן: מודן. עמ' 103.

41 ראו שטרנגר, ק' (2010). אני – פרויקט מיתוג. תל-אביב: כנרת, זמורה ביתן.

ד. **בוק מלאכותי**: בתחילה אנשים נהגו לשתף אחרים בפייסבוק בתמונות שהם צילמו בלאו הכי. הם בחרו תמונות מטיול חנוכה עם קבוצת חברים באילת והעלו אותן לתכנה כדי לאפשר לכולם לצפות בהן. אך זה כבר זמן רב שגולשים אינם מסתפקים בשיתוף בתמונות שצולמו באופן טבעי ומזדמן. כיום ניתן לראות צעירים המצטלמים במיוחד בשביל הפייסבוק שלהם.[42] הם מתלבשים בצורה מסוימת, הולכים למקום "מדליק" ובעיקר נעמדים בפוזה (צורת עמידה) מסוימת. הכול כדי להצטלם במיוחד לקיר שלהם בפייסבוק, שהוא ייצוגם החברתי. זאת ועוד, חלק לא קטן מהתמונות (גם של ילדינו) אינן משדרות צניעות, אפילו במבט העיניים ובתנוחת הגוף (תופעה המועצמת גם עקב מרכזיות תודעת דימוי הגוף בגיל ההתבגרות). העובדה שמישהו מצטלם במיוחד למטרה מסוימת אינה נוראה, אך כאן מתפתחת תרבות שלמה המבליטה רק את התמונה המתוכננת, תרבות המלמדת את הצעיר ליחצן את עצמו באמצעות המראה והלבוש שלו בלבד. יש כאן ממד נוסף של המסר החינוכי שהתכנה מעניקה למשתמשיה: תפקידך אינו לבנות את מידותיך ואת תכונותיך אלא ליחצן את עצמך באמצעות תמונותיך ולצבור חברויות וירטואליות.[43] מסר זה מביא למצבי קצה שבהם חלק מהצעירים נעים לכל

42 יש בארץ (ובעולם) חברות צילום מקצועיות שצעיר יכול לגשת אליהן כדי שיצלמו אותו בתמונות מקצועיות לטובת ייצוגו העצמי בדף הפייסבוק שלו. המחיר הממוצע בארץ (נכון לינואר 2012) לסדרת צילומים כזו היא שבע מאות שקלים. לדברי הצלמים, ידיהם מלאות עבודה. כך למשל מספרת צלמת בעלת סטודיו המתמחה בצילומים עבור פייסבוק: אנשים מאמינים כי "הפנים שלך הם הלוגו שלך" ועל כן גם אצל אנשים פרטיים "השקעה בתמונות מקצועיות לרשתות החברתיות היא כבר לא תופעה נדירה", גולן, ש' (2011). בוק-פייס. ידיעות אחרונות, מוסף "זמנים מודרניים", 7.12.2011 עמ' 10.

43 ניתן להעמיק בהבנת בעייתיות תופעה זו בעזרת פירושו של הראי"ה קוק לאיסור האלוקי של בניית פסל בדמותו של אדם. אפשר בנקל להבין את ההיגיון שבאיסור לבנות פסל שאותו עובדים כמו אל, אך מה פסול בבניית פסל בדמותו של אדם שאין מתייחסים אליו כאל? הרב קוק מבאר את האיסור באופן המאיר גם את הסוגיה החינוכית העכשווית שאנו עוסקים בה. לדבריו: "איסור עשיית פסל צורת אדם משריש [=בונה תודעה אצל בני אדם] להכיר כי אין צורתו של אדם והשלמתו [=תיקון מידותיו ואישיותו] תלויה במה שהוא נוי שלו החיצון, כי אם צורתו הפנימית, דהיינו שכלו ומוסרו" (*פנקס יג*, עמ' ה). דבריו של הראי"ה נאמרו על פסל, אך תוכנם נכון גם לתופעות הנלוות לפייסבוק, כאשר האדם מייצג את עצמו דרך תמונותיו שהן "נוי שלו החיצון" במקום לטפח ראשית לכול את "צורתו הפנימית".

מקום עם מצלמה כדי לצלם את פועלם למען דף הפייסבוק שלהם.[44] המניע לחלק מעשייתם אינו ערכו העצמי אלא דימוים הווירטואלי בפייסבוק.

ה. **פרטיות**: כלל ראשון בשימוש נבון באינטרנט הוא אי-חשיפה של פרטים אישיים כמו שם, כתובת, שם בית הספר וכתובת דוא"ל. בפייסבוק עיקרון זה נמחק: אתה חייב לגלות את שמך ואת מקומות הלימוד והבילוי שלך, כדי שחבריך ימצאו אותך ויציעו לך חברות. הרי אין מדובר בדיון אנונימי בנושא תוכן מוגדר (ספורט, מחלה מסוימת או מידע על הבורסה) ששם ניתן ליטול חלק בדיון תוך הסתרת זהותך. לב העניין בפייסבוק אינו התוכן אלא הקשר עם חבריך. על כן אתה חייב לספק את מרב המידע האישי לטובת מנוע החיפוש שיאפשר לחבריך (או לכל אדם אחר) למצוא אותך.[45] בפייסבוק המידע הפרטי ביותר על ילדינו, יחד עם עשרות ומאות תמונות שלהם, נתלה לעיני כול ברשות הרבים. זאת ועוד, בתחילה ידעו הצעירים כי עדיף היה לא לפרוס את הדברים הפרטיים שלהם ברשות הרבים והם ראו בזה מחיר הכרחי כדי לאפשר להם לפגוש את חבריהם ברשת החברתית. לאחרונה פוגשים יותר ויותר צעירים שהפנימו את האילוץ והפכוהו לגישת חיים. כלומר הם כלל אינם רואים ערך בפרטיות ואינם מבינים מה הבעיה בתליית תמונותיהם או בחשיפת רגשותיהם ברשות הרבים. בדיונים רבים שואלים צעירים "מה הבעיה בכתיבת מחשבותיי לעיני כול? מי שירצה – שיקרא", וכן "למה לא לתלות את התמונות האישיות שלי ברשת? מי שנהנה להסתכל עליי – שיבושם לו".

ו. **מציצנות**: פייסבוק משפיע לא רק על תפיסת הגולש את עצמו, אלא גם על יחסיו לאחרים. יחד עם היותו אמצעי המאפשר לצעיר ליחצן את עצמו, הוא משמש בסיס המאפשר לו לעיין עד בלי די בתמונות ובמידע של אחרים. לא בכדי גילו מהנדסי התכנה עוד בראשית דרכה (אף על פי שאז כל משתמש יכול היה להעלות רק תמונה אחת ומעט מידע אישי) כי גולשים מעיינים כל

44 בדור החדש של טלפונים ניידים קיימות מצלמות מובנות וממילא הן תמיד זמינות לטובת צילום "תמונות עצמי" למען המשך בניין הפרופיל שלי.

45 מחקרים מלמדים כי ככל שהמשתמש בפייסבוק צעיר יותר וככל שהוא צמא יותר לקשר חברתי, כך עולה רמת חשיפתו של מידע אישי על עצמו, ראו Nehmad, E. & Fogel, J. (2009). Internet Social Network Communities: Risk Taking, Trust, and Privacy Concerns. *Computers in Human Behavior*, 25, 153–160.

יום במאות ובאלפי פרופילים של אחרים תוך התבוננות בתמונותיהם.[46] התכנה "מחנכת" להשקיע זמן בהצצה חסרת משמעות באירועים המתרחשים אצל החבר.

ז. **זוטות**: המעקב האין סופי אחרי הודעות שטותיות ושוליות של חבריך ("יום ראשון. שוב האוטובוס איחר"; "תגידו, הטבח כאן יודע להכין משהו חוץ משניצל טובע בשמן?") עלול להרגיל את הצעיר להתבונן בצד הטפל של החיים, להתעניין בעיקר בשפע של מידע חסר משמעות, במקום בשאלות העמוקות יותר של חיינו הדורשות מאמץ וריכוז.[47]

ח. **בין פנימיות לערטול רגשי**: הפייסבוק "מחנך" אותך לכתוב על וול (wall) ציבורי את המחשבות הפנימיות. הוא מערטל את העולם האינטימי, בעת שבלי משים אדם פורס רגשות אישיות רבות לעין כול. הידיעה שמחשבות הכותב נקראות על ידי מאות אחרים ושחשיפתן מעודדת את ההתעניינות בו מקרינה עליו חזרה ומעודדת כתיבה של תכנים אישיים וחשיפה נוספת. באחת, פייסבוק מקדם מוחצנות במקום התבוננות פנימית צנועה ועדינה.[48]

ט. **מדד הפופולריות**: פייסבוק מאפשר לצעיר לראות מדד המכמת את מעמדו החברתי ולהעיד עליו לכל מכריו. מדד זה מתבטא בכמות החברים שבחרו להצטרף אליו כחבר ובכמות ה"לייקים" שאחרים עושים להגיגיו ולתמונותיו. לכאורה, ככל שיש לו יותר חברים הוא מקובל יותר חברתית. בפייבסוק יכול אדם לראשונה לדעת מה "ערכו" החברתי. אף אחרים רואים כמה חברים הוא צבר, ויכולים להבין את מרכזיותו (ולמצער את שוליותו) בחברה. למותר לציין כי גם חבריו הישירים רואים כמה הוא אהוב ומקובל וממילא עשויים להעריך אותו יותר. כדי להעלות את הציון שלהם במדד, ילדינו נדחפים (לעתים שלא במודע) לכתוב דברים אישיים, לפרסם תמונות חושפניות, הכול כדי לגרום לכמה שיותר צעירים להצטרף אליהם ולשמש הוכחה לנסיקת

46 קירקפטריק ד' (2011). אפקט הפייסבוק, עמ' 59 ועמ' 104.

47 אמנם תאורטית אדם היה יכול לכתוב בתכנה רק דברים עמוקים ולקרוא רק את דבריהם של אותם חברים הכותבים דברים בעלי ערך, אך אנו עסוקים במצוי ולא ברצוי. מצוי שיש לעצם מבנה התכנה חלק גדול בהפיכתו למציאות.

48 נחדד את ההבדל בין הסעיף הנוכחי ובין הסעיף על 'פרטיות' (סעיף ה' לעיל). בסעיף על פרטיות דיברנו על הצורך לפרסם מידע טכני אישי (כתובת, שם, מקום לימודים) באופן הגלוי לעין כול ברשת. כעת אנו מצביעים על היות התכנה 'מחנכת' להחצין את הרגשות תוך פגיעה בעולם האינטימי-אישי של הפרט הכותב.

מעמדם החברתי.[49] זאת ועוד, עבור רבים העובדה שהם מצליחים להעלות לפייסבוק תמונות שבהן הם נראים בחברתם של צעירים מקובלים ומרכזיים בחברה, היא חלק מהצגת עצמם כאהודים. לעתים כמות הפעמים שצעיר תויג בתמונות של אחרים מלמדת (לדעתו) עד כמה הוא מרכזי בחיי החברה.

י. **מערבל זהויות**: לאדם רגיל יש מעגלי שייכות שונים והתנהגותו מותאמת לחברה שהוא פועל בה ברגע נתון מסוים. אינה דומה התנהגותו של אדם עם הוריו להתנהגותו עם חבריו בפלוגת מילואים, ואינה דומה התנהגותו עם המנהל שלו בעבודה להתנהגותו עם אחייניו. אין מדובר באדם רמאי בעל אלף פרצופים, אלא ברמות שיח ושותפות שונות, המותאמות לאופי הקהל שאדם נמצא בו ולצורת הקשר ולמערכת היחסים שיש לו עם אותם אנשים. והנה בא פייסבוק ומחבר את כולם לקבוצה חברתית אחת גדולה. מה שאתה כותב לאחיך רואים גם הכפופים לך בעבודה; מה שאתה כותב לחבריך במילואים קוראת גם האחיינית הצעירה. המידור הטבעי מתרסק וכולם נחשפים בו-זמנית לאותה שפה ולאותם תכנים. זאת ועוד, מטבע הדברים עם חברים קרובים האדם חושף דברים אינטימיים ואילו עם מכרים רחוקים הוא מנהל מערכת יחסים קורקטית יותר. והנה, ערבול הזהויות שיוצר הפייסבוק מביא למצב שבו הדברים האינטימיים שפעם הוא היה משתף בהם רק את חבריו הקרובים נכתבים כעת נוכח פני מאות חבריו, כולל אנשים מהעבודה, מהשכונה ובפני אנשים שהוא בקושי מכיר. יתרה מזאת, מעשי קונדס והתנהגות קלילה שהוא מאפשר לעצמו לנהל בפייסבוק עם חבריו במילואים נחשפים לעיני ילדיו הצעירים או תלמידיו.[50] מחירה של תופעה זו יקר, כאשר

49 מחקרים הראו כי כמות החברים שיש לצעיר בפייסבוק משפיעה על הדימוי שיש לאחרים לגבי מעמדו החברתי האמתי. ראו למשל Tong, J., Van Der Heide, B. & Langwell, L. (2008) Too Much of a Good Thing? The Relationship Between Number of Friends and Interpersonal Impressions on Facebook. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13, 531–549.

50 נביא שתי דוגמאות קצרות. שח לי אבא של ילד בכיתה ה, כי לשמחתו (של האב) המדריך של הבן בתנועת הנוער הציע לילד חברות בפייסבוק. היות שבנו היה בין כה פעיל ברשת החברתית, האב ראה ברכה בכך שהוא יפגוש שם את המדריך וממילא את עולם התוכן שהמדריך והתנועה מייצגים. מה רבה הייתה הפתעתו וצערו כאשר הופיעו לילד בדף שלו בפייסבוק לא רק הודעות על ההתנדבות הקרובה של השבט בתנועה, אלא גם שפע התכתבויות אישיות של המדריך עם בנות גילו, לאו דווקא בנושאים תנועתיים. דוגמה שנייה, תלמידות כיתה ח הציעו למורה חברות בפייסבוק והיא אישרה אותן. ברם המורה הדתייה הייתה נשואה לאדם לא דתי. לזוג היה דף פייסבוק משותף, כלומר התלמידות

צעיר כותב או מבצע מעשה קונדס וכעבור כמה שנים מבקש להתקבל למקום עבודה. אחד הדברים הראשונים שעושה מנהל כוח אדם במסגרות רבות הוא לבדוק את ביטויי התנהגותו של המועמד ברשת פייסבוק. קיימות עדויות רבות על מועמדים איכותיים שנפסלו בגלל התנהגותם ברשת בעבר או בהווה בזמן הפנאי שלהם.

חסרונות רווחים

כאמור בפתיח פרק זה, בבואנו לנתח את חסרונות הכלי ראוי להבחין בין אלו המובנים בתוך הכלי (שאותם סקרנו לעיל) ובין חסרונות רווחים שאינם הכרחיים אך מתרחשים לעתים קרובות. שניים מהם נסקור עתה.

א. **גניבת זהות**: ברשת קל מאוד להתחזות לאדם אחר, אך הפייסבוק מביא את העניין לשיא. בלחיצת כפתור אפשר לקחת תמונה של ילד אחר בכיתה, לפתוח קיר פייסבוק על שמו ולהתחיל להתחבר (כביכול בשמו) עם כל העולם.[51] עוד כמה שניות נדרשות כדי לצרף לקיר המזויף שלו עוד מידע אמתי עליו, כמו מספר טלפון, כתובת וכיתה – והדמות הבדויה נראית למכריו אמינה לחלוטין. כעת יכול המתחזה השולט בזהותו של הילד לחרף ולגדף (כביכול בשמו), לעדכן על מריבות ובגידות (אמתיות או בדויות) ומה לא. כן הוא יכול להשיג בנקל מידע אישי של משתמשים תמימים ולעשות בו שימוש לרעה.[52] מעשים אלו נעשים כל יום בפייסבוק. כאן כיתה פותחת דף מזויף על שם המורה יחד עם תמונה שלה ומפיצה למורים ולהורים דברים נוראיים, כביכול בשמה; כאן בחור המקנא בחבר שלו על שיש לו חברה מתחזה לחבר, פותח קיר על שמו, ומודיע לחברתו על סיום החברות, ועוד תעלולים כהנה וכהנה כיד היצירתיות של ילדינו.[53]

נחשפו לנורמות התרבות של בעלה החילוני אשר לא הלמו את יעדי החינוך של בית הספר. הדוגמה השנייה היא אולי קיצונית, אך היא מסייעת להבין את המחיר של התופעה שאותה כינינו "ערבול זהויות".

51 יודגש כי לשם פתיחת דף פייסבוק מזויף אין צורך במיוניות של פַּצְחָן (האקר). כל ילד היודע לפתוח דף פייסבוק רגיל, יכול לפתוח גם דף מזויף על שם חבר או מכר.

52 ראו Fogel, J. & Nehmad, E. (2009). Internet Social Network Communities: Risk Taking, Trust, and Privacy Concerns. *Computers in Human Behavior*, 25, 153–160.

53 ראו שוב בפתיח את השאלות החינוכיות שבהן פתחנו מאמר זה.

ב. **בריונות מקוונת**: התופעה השנייה שאינה מובנית בתוך הפייסבוק אך מתקיימת בה בתדירות גבוהה היא אלימות מקוונת (cyber bullying).[54]

הצורה הנפוצה של בריונות בפייסבוק נעשית על ידי פתיחת "קבוצת פייסבוק" בגנותו של ילד בודד. הקבוצה יכולה להיקרא "מי מסכים שדליה היא ילדה מעצבנת" או "גם אני (בצורת האיות של הנוער: 'גמאני') שונא את חיים השמן". עד מהרה יוצאים הרצים והקול נשמע בכל רחבי קבוצות הפייסבוק של החבורה. הכול מוזמנים ונקראים להצטרף לקבוצה. הנער המסכן שהוא מושא הלעג יודע עד מהרה על קיום הקבוצה אשר כמות חבריה (שהם חבריו לשעבר) גדלה משעה לשעה.

הצקה אחרת מושגת כאשר במאמץ אפסי לוקחים תמונה עם ראש הילד ומדביקים אותה לגוף של מפלצת. כך ניתן לקחת תמונת ראש של ילדה ולהדביק אותה לתמונת עירום, להנאת הכול חוץ מהנפגעת החשה כי חייה מתרסקים עת היא חווה הטרדה מינית וירטואלית חמורה.

מעשה אכזרי אחר מתרחש עת חברי קבוצה מתארגנים לנתק את הילד המוחרם מדפי הפייסבוק שלהם. אזיי, בעת שעשרות בנים ובנות יושבים בערב בביתם עם מחשביהם ומנהלים "חיי חברה" ערניים ופעילים באמצעות הפייסבוק, הילד המוחרם יושב מול דף פייסבוק חלק ונטול חברים כשנותר לו רק לבהות במסך ולבכות את מצבו. רק מי שמודע לעצמת "חיי החברה" המתנהלים בפייסבוק יכול להבין את עומק האכזריות ואת המחיר הטמונים בחרם פייסבוק נגד ילד. למותר לציין כי לעתים קרובות הילד המוחרם לא עשה דבר, למעט הרגזה באופן חד-פעמי של מלך הכיתה.

יחסם של חלק מהמבוגרים לתופעה של בריונות מקוונת דומה קצת ליחסם לרשתות החברתיות בכלל. יש אנשים אשר לטעמנו אינם בקיאים בתופעה ועל כן הם מזלזלים במשמעותה. לדעתם, אין דבר ייחודי ברשתות החברתיות

54 להרחבה על המושג והתופעה, ראו למשל את ספרם של הינדוגה ופאטג'ין: Hinduja, S. & Patchin, J. W. (2009). *Bullying Beyond the Schoolyard: Preventing and Responding to Cyberbullying*. Thousand Oaks, CA: Corwin Press.
וכן את הספר: Burgess-Proctor, A., Patchin, J. W. & Hinduja, S. (2009). Cyberbullying and Online Harassment: Reconceptualizing the Victimization of Adolescent Girls. In V. Garcia & J. Clifford [Eds.]. *Female Crime Victims: Reality Reconsidered*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

וממילא בבריונות מקוונת. לדבריהם, מאז ומתמיד היו ילדים שהציקו אחד לשני, כולל בצורה קשה. הם גורסים כי צריך לחנך ילדים להיות עדינים ורגישים, קשובים ומתחשבים וממילא הם יגלו התנהגות נאותה במגרש ובמחשב כאחד. ברם באלימות המקוונת טמונה ייחודיות ההופכת את פגיעתה לקשה ולאכזרית במיוחד. בריונות במגרש או בחצר מאופיינת בכך שזהותו של הבריון גלויה לעין המותקף ואולי גם לאחרים. עליו "להסתכל לקרבן בעיניים" כאשר הוא מרע לו. לעתים המעשה נעשה ללא עדים נוספים שיוכלו לספר לאחרים על השפלתו של הקרבן ולאחר זמן קצר האירוע נשכח. לעומת זאת בריונות מקוונת יכולה להיעשות ביתר קלות, היות שכל בריון מקוון יכול להסתיר את זהותו. הפגיעה כתובה בדפי הרשת ונותרת גלויה לעין כול לנצח, כשכל יום יותר ויותר חברים יכולים לקרוא את דברי הנאצה ואף להצטרף כ"תומכים" של הקבוצה. במצב זה במקום שהפגיעה תדעך ככל שהזמן חולף היא גדלה והולכת. במקביל, הנפגע אינו יכול להתאפק מלעיין שוב ושוב בדף הפייסבוק שהוקם נגדו ולראות את רשימת החברים, הגדלה והולכת, שהצטרפו אל הקבוצה שייעודה היא השמצתו. זאת ועוד, לעתים ילדים מבינים כי אסור להציק במגרש, אך חשים שבפייסבוק ההצקה אינה אמתית אלא וירטואלית ולכן היא מותרת. מסיבות אלו ואחרות אנו גורסים כי קיימת עצמה ייחודית בבריונות מקוונת המבדלת אותה מבריונות רגילה המתקיימת במגרש המשחקים.

לא מעט דיווחים הצטברו בעולם ובארץ על ילדים שהתאבדו על רקע בריונות מקוונת שהופעלה נגדם בפייסבוק. במקרה המפורסם של מגן מאייר, חברה התנכלה למגן על ידי המצאת דמות וירטואלית של בן שלא היה קיים במציאות. הבן הדמיוני (אשר בקיומו האמינה מגן) יצר אתה ברשת חברתית קשרי חברות עמוקים[55] אשר הובילו לשיחות נפש עמוקות (מקוונות), בעת שדמותו של הבן נוהלה על ידי החברה שחפצה ברעתה. ה"בן" שאותו היא אהבה החל לשלוח לה באופן פתאומי דברי גנאי ברשת יחד עם הפצת מחשבותיה האישיות לשאר חברי הכיתה. מגן התאבדה שלושה שבועות לאחר יום ההולדת הארבע עשרה שלה.[56] בחוץ לארץ היו מקרים רבים נוספים

55 האירוע היה ברשת החברתית מיספייס שהייתה פופולרית לפני שפייסבוק נעשה כה מרכזי.

56 לתיאור הסיפור שלה, ראו
http://meganmeierfoundation.cwsit.org/megansStory.php

של התאבדויות עקב בריונות מקוונת, בצד עדויות על מאות אלפי מקרים של בריונות בפייסבוק שלא הביאו להתאבדות הקרבן. אף בארץ היה לפחות אירוע אחד של התאבדות על רקע אלימות בפייסבוק שהופנתה כלפי נער צעיר.[57]

נוכח מצב זה קיימת מודעות גוברת והולכת לתופעה ולחומרתה. בארה"ב נכתבות תכניות לימודים בנושא, בתי ספר מנסים לקבוע תקנונים קשיחים ובחלק מהמדינות אף החלו פעולות חקיקה שנועדו להתמודד עם התופעה. גם בארץ גוברת המודעות לתופעה. מרכז המחקר של הכנסת הקדיש דו"ח מיוחד לעניין,[58] משרד החינוך ישב על המדוכה,[59] ומגוון גופים מנסים לפתח דרכי התמודדות נאותות.[60] הקושי בניהול מאבק טקטי נגד התופעה נובע מהיותה מתבצעת בכלים פרטיים, בשעות פרטיות (במחשב הביתי, בשעות הערב בבית) והיותה מורכבת מפעילות שאיננה בניגוד לחוק. הילד אומר למורה: "זה דיון ביני ובין החבר שלי, בזמני הפנוי בערב, בביתי הפרטי, אין כאן מעשים פליליים, אנא אל תתערב".[61]

דרכי התמודדות חינוכיות

נוכח כל הנכתב לעיל על הכלי, על מאפייניו ועל השלכותיו, ננסה להציע כעת דרכי התמודדות חינוכיות.

מלחמה או דיאלוג?

בעינינו, החסרונות של התכנה גוברים על יתרונותיה. רוב ילדינו אינם משתמשים בכלי כדי לתקשר עם בני משפחה מעבר לים אלא כדי לשמור על קשר חברי עם שכנים שהם ראו לפני דקה בהסעה מצד אחד, או עם 'חברים' שהם

57 http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4009275,00.html

58 http://www.knesset.gov.il/mmm/data/pdf/m02389.pdf

59 בחוזר תשע"ב/1 קבע משרד החינוך שיש להתייחס לאירועי אלימות ברשתות החברתיות כאל כל אלימות אחרת וישירה המתקיימת בין ילדים בשטח בית הספר ולפעול בהתאם. ראו סעיף 6.3 בחוזר שם.

60 ראו למשל
http://www.amalnet.k12.il/sites/informatic/nevona/documents/hitnahagut/birunot.rtf

61 12% מבני הנוער בישראל מעידים על עצמם כי נפגעו על ידי אחרים בפייסבוק (ראו http://data.isoc.org.il/data/151). במקביל, 14% מבני הנוער בישראל ראו בפייסבוק תמונות או סרטונים של חברים שלהם במצבים משפילים (ראו http://data.isoc.org.il/data/151).

בקושי מכירים מצד שני. רובם משתמשים בתכנה באופן המבליט את חסרונותיה ולא תוך ניצול יתרונותיה. על כן, כל עוד ניתן לשכנע את הילד לוותר על השימוש בתכנה, בעינינו זה עדיף על פני דרכי ההתמודדות האחרות.

דא עקא, סיבות שונות חוברות כדי ללמדנו שלא ניתן למגר את התופעה, ועל כן עלינו לחנך את ילדינו להתנהל מולה ובתוכה בתבונה. בין השאר כדאי לציין שמרכזיותה של התכנה גדלה מיום ליום, וקשה למצוא גוף ציבורי או מסחרי שאינו מפעיל דף פייסבוק בעצמו. חלק גדל והולך של שימושי המרשתת מתמזגים עם שימושי הפייסבוק. הרושם הוא כי עד מהרה פייסבוק יהיה בבחינת חלק בלתי נפרד מהרשת. מציאות זו מחייבת התמודדות עם אתגרי התופעה במקום ניסיון סיזיפי למגרה. זאת ועוד, מורים אינם יכולים לקבוע מדיניות משפחתית לתלמידיהם ואין ביכולתם לחייב הורים לאסור את התכנה בבית. על כן עיקר תפקידם של המורים בנושא זה מתמקד בהתמודדות החינוכית. במקביל, הורים רבים מגלים שכל חברי ילדיהם משתמשים בפייסבוק, והם אינם רוצים לנתק את ילדיהם מבחינה חברתית מחיי החברה המתנהלים ברשת.[62] סוף דבר, מסיבות אלו ואחרות נראה כי נדרשת התמודדות חינוכית עם הפייסבוק ועם השלכותיו במקום איסור גורף שפעמים רבות אינו ישים במציאות, ושמותיר את הילדים ללא הדרכה כיצד לצרוך את התכנה בצורה מועילה.

דרכי התמודדות

כבתחומים רבים אחרים, קיימים שני סוגי התמודדות: התמודדות טקטית והתמודדות אסטרטגית. התמודדות טקטית עם הפייסבוק מושגת באמצעות שילוב של כללי התנהגות וגבולות יחד עם אמצעים טכנולוגיים; התמודדות אסטרטגית מושגת על ידי תהליך חינוכי רחב ועמוק. התמודדות חינוכית מושכלת מחייבת שילוב תדיר של שניהם. מחד גיסא, לא ניתן להסתפק רק בהתמודדות חינוכית אסטרטגית, שהרי הפיתויים גדולים והתבונה החינוכית מחייבת גם "סור

62 יש הרואים פסול בעמדה חינוכית השואפת לשדר לילדים כי 'לכתחילה מעשיך אינם ראויים, אך בדיעבד היות שאתם בין כה פועלים כך, נלמדכם כיצד למזער נזקים' (ראו רוזנברג, ח' [2011]. נא להירגע: האיום הוא זבל סתמי ומהנה. מקור ראשון כ"ג בתשרי תשע"ב, 21.10.2011, עמ' 10–11). לדעתם, יש בעמדה זו סתירה לוגית ופגם חינוכי מהותי. אנו גורסים אחרת. "האמת אינה ביישנית ואינה פחדנית". החיים אינם מורכבים רק ממצבי "לכתחילה". לעתים חובתנו להציג עמדה מורכבת המציבה רף גבוה וכיוון ערכי ראוי ובו-זמנית מקנה כלים להתמודדות עם אתגרי ההווה. כך אנו עושים במגוון תחומים נוספים וכך ראוי גם כאן.

מרע״ מעשי, אם לא כן ״מה יעשה הבן ולא יחטא?״ (על פי ברכות לב ע״א).[63] מאידך גיסא, לא ניתן להסתפק רק בהצבת גבולות, שהרי מחשב פתוח יש גם אצל ילדי השכנים. מי שלא יחונך לבחור בטוב מעצמו, יוכל תמיד למצוא דרך ומקום שבו יממש את נטיותיו ואת רצונותיו. זאת ועוד, פייסבוק הוא רק דוגמה לאתגרי תרבות מתחדשים. התמודדות טכנית בלבד אינה מעצימה אצל הצעיר כוחות נפש שבאמצעותם יוכל להתמודד בצורה בונה ובריאה אף עם אתגרים עתידיים אחרים.

על כן התמודדות חינוכית בריאה מצריכה שילוב בין רכיבים טקטיים לאסטרטגיים, שאת חלקם נפרט כעת.

התמודדות טקטית

חלק מהסעיפים הבאים הם כללי שימוש שיש לקבוע, ואחרים הם נקודות תוכן שיש להביא למודעותו של הצעיר.

״עשרת הדברות״ שמומלץ לדעתנו להציב בפני ילדים בכל הקשור לפייסבוק הם:

א. **גיל**: תכנת פייסבוק מתירה להשתמש בה רק מגיל 13 ומעלה. מי שמצטרף לתכנה חייב להצהיר על גילו על ידי ציון שנת לידתו. מתחת לגיל זה החברה אוסרת את השימוש בתכנה, ויש לכך סיבות טובות. בפועל, ילדים רבים משקרים לגבי גילם כדי להצטרף לפייסבוק. לפחות בנושא זה ראוי ״ליישר קו״ עם התכנה, ולא להסכים שילדים ירמו אותה וחלילה יזיקו לעצמם.

ב. **התמכרות**. יש לקבוע זמן מרבי לשימוש יומי. לעניות דעתנו, חצי שעה ביום הוא זמן די ויותר לעיסוק בתכנה. את הזמן שקובעים יש לאכוף ולהחיל בעקיבות גם על שימוש בתכנה בבתי חברים. מה תועיל הגבלת הזמן אם היא לא חלה על הילד כאשר הוא מבלה שעות בפייסבוק אצל חבריו? כן כדאי לקבוע ימים ללא שימוש בפייסבוק כלל. הנורמה של קביעות יומית נאמרה לגבי לימוד תורה ולא לגבי תכנת פייסבוק. טיפוח ״חובה יומית״ של התעדכנות בפייסבוק מעצימה את מרכזיותה בחיים בצורה מעוותת.

63 ״משל לאדם אחד שהיה לו בן, הרחיצו וסכו והאכילו והשקהו ותלה לו כיס [ארנק של מטבעות] על צוארו והושיבו על פתח של זונות – מה יעשה אותו הבן שלא יחטא?״ (ברכות לב).

ג. **פרטיות**: יש ללמד את הילד לכוון את התכנה באופן שרק חברים מאושרים יוכלו לגשת למידע שלו. **כל** פרטיו האישיים צריכים להיות חסומים בפני משתמשים זרים, כולל תמונותיו. ילדים רבים אינם יודעים כיצד עושים כן והם חושפים פרטים אישיים לכול. אחרים אינם מייחסים לכך חשיבות. זאת ועוד, על הצעיר להבין כי פייסבוק הוא בעצם לוח מודעות ציבורי. אין לכתוב עליו דברים אישיים שהוא אינו רוצה שכולם ידעו, לאו דווקא חבריו.

ד. **תמונות**: כל תמונה שמעלים לאתר יכולה להילקח על ידי חבר ולהישלח הלאה. יש לחשוב פעמיים לפני שמעלים תמונות (גם אם הן חסומות באופן שלכאורה רק חברים מאושרים יכולים לצפות בהן). כל תמונה שמעלים צריכה להיות כזו שאין התנגדות שתילקח (ללא ידיעת השולח) ותישלח לכל חברי בית הספר ולקהילה או לאנשים זרים.

ה. **בינו ובינה**: מעולם לא צפו בנים בכל כך הרבה תמונות תקריב של בנות ולהפך. אף מי שגדל בצעירותו בחברה מעורבת לא ישב שעות תוך התבוננות מעמיקה באלבומי התמונות של בנות השבט. על כן מי שמחנך את ילדיו לחיות בחברה נפרדת ראוי שיבין כי גם פייסבוק יוצר חיי חברה. מי שחינוכו הוא נפרד ראוי שיקבע לבניו כי בתכנה יתחברו רק לבנים, ולהפך. אף מי שמאפשר לילדיו לחיות בחברה מעורבת ראוי לו לשים לב לעומק הקשרים ואופיים כפי שהם נוצרים בין בנים לבנות בפייסבוק.

ו. **טעם וריח**: בעת הצטרפות לקבוצה בפייסבוק כל החברים רואים שהמצטרף בחר להיות חבר בקבוצה זו. על הצעיר לחשוב פעמיים לפני הצטרפות לקבוצות שטותיות העלולות להעיד על איכות חבריהן. כן חובה לחשוב פעמיים לפני שכותבים דברי שטות (שיישארו לנצח בסייבר-ספייס תוך ציון שם כותבם) על קיר בפייסבוק.

ז. **פגיעות**: יש לחנך את הצעיר שאם פוגעים בו דרך פייסבוק יספר מיד להורים. עם זאת עליו להבין את הסכנה בפגיעות כדי שחלילה לא יצטרף לפוגעים, לא על ידי כתיבת דברים קשים על מישהו אחר, לא על ידי הצטרפות לקבוצת חרם, לא על ידי הפצת תמונה לא צנועה של אחרים (אזיי הוא מנסה להסביר לשוטר החוקר: "אני לא אשם. מישהו שלח לי תמונה מצחיקה של יעלי ורק שלחתי הלאה לחבר אחד").

ח. **בין לייק לאהבה**: חברים זה דבר יקר. מעט חברים איכותיים עדיף על 'חברים' שהצעיר בקושי מכיר. אין צורך לאשר את כל מי שפונה לבקש "חברות", וחל

איסור מוחלט לאשר אנשים שאינם מוכרים. אף עם חברי אמת עדיפה שיחה פנים אל פנים.

ט. **זהירות מחברות מזויפת**: פעמים שפונה אל הצעיר חבר מוכר שפתח פייסבוק ומציע לו חברות. יש לזכור כי לעתים קרובות מתחזים פועלים כך. יש לוודא שזה אכן חברו האמתי. זאת ועוד, לעתים אדם זר משתלט על דף פייסבוק של חבר קיים, שהנער כבר בוטח בו ובדף שלו. אם חבר מתחיל לפתע לכתוב דברים הזויים או פוגעניים, יש לנתק אתו את הקשר ולפנות מיד למבוגר.

י. **חובות**: פייסבוק הוא בילוי. לפני שנכנסים יש חובות משפחתיות ואישיות שצריך לבצע (שטיפת כלים? שיעורי בית? שמירה על האחים?). כן ראוי להקדיש זמן לתחביבים אחרים, תחומי עניין נוספים ועוד.

נסיים חלק זה במה שפתחנו. רבים הם ההורים הטוענים כי הם מאמינים רק בתהליכי חינוך, ולכן הם מזלזלים ומוותרים על קביעת כללי התנהגות מעשיים שאותם כינינו 'התמודדות טקטית'. עמדה זו, אף אם כוונותיה טובות, יוצרת הפקרות חינוכית נוראה. האם אותם הורים יסתפקו בחינוך ילדיהם לתכונות נעלות של נהיגה זהירה ולא יקבעו עבורם כללי התנהגות מעשיים כגון איסור נהיגה בשעות לילה מאוחרות, התעקשות שיקפידו על חוקי התנועה (כמו צורך במלווה בחודשים שאחרי קבלת הרישיון ועוד)? כן הדבר אף לגבי פייסבוק. הורות בריאה מחייבת גם הצבת גבולות וכללים מעשיים. הרי התורה עצמה אינה מסתפקת רק בחינוך, אלא מציבה מצוות מעשיות כשחלקן יוצרות גם גדר ממשי מפני נפילות אפשריות. בהקשר שלנו בולטת ביניהן: "כי תבנה בית חדש ועשית מעקה לגגך ולא תשים דמים בביתך כי יפל הנפל ממנו" (דברים כב, ח). חז"ל כבר לימדו אותנו כי אין החיוב של בניית 'גדר הגנה' מיועד רק לגגות. עלינו לבנות "גדר" בפני כל דבר העלול להוות סכנה לבני ביתנו או לאחרים.[64] עלינו להבין כי "נפילה" עלולה להיות לא רק מהגג אלא גם בעת גלישה במרשתת, וחובתנו הבסיסית כהורים היא לא רק לחנך באמצעות מסרים נעלים אלא גם בעזרת הצבת גדר וגבולות ממשיים.

64 "אחד הגג ואחד כל דבר שיש בו סכנה וראוי שיכשל בו אדם" (רמב"ם, הלכות רוצח ושמירת נפש יא; שולחן ערוך, חושן משפט תכז, ז), וכן קיצור שולחן ערוך: "וכן כל מכשול שיש בו סכנת נפשות מצות עשה להסירו ולהשמר ממנו ולהזהר בדבר יפה" (סימן קצ).

התמודדות מהותית

כאמור, לב החינוך טמון לא רק בהצבת גבולות מעשיים, אלא בעיקר בהובלת תהליכי עומק חינוכיים אשר נועדו לסייע לצעיר לפתח השקפת עולם בצד רצון לחיות בפועל לאורה.

דבר זה מושג במגוון כלים, ביניהם דוגמה אישית ואווירה משפחתית. אחד מכלי ההורות המרכזיים בהקשר זה הוא שיחות תוכן גלויות העוסקות בנושאי יסוד ערכיים. חינוך ילדינו מצריך (גם) שיחה מתמשכת, נעימה וקשובה, על אתגרי החיים. בין השאר ראוי לשוחח לעתים עם ילדינו על המשמעויות החינוכיות של הפייסבוק, לא מתוך זלזול בתכנה שכה מעסיקה אותם, אלא כליבון משותף של אתגרי חיים מתחדשים. כדאי לבחון יחדיו (בעת נסיעה, סביב שולחן השבת, בעת צעידה ברחוב, בעת הליכה לבית הכנסת ועוד) את עשרת הנושאים שלהלן, כשכל נושא הוא בסיס לשיחה ארוכה:

א. מה באמת מייצג אותי – תמונותיי בפייסבוק או מעשיי הטובים?
ב. האם כמות החברים שיש לי בפייסבוק מעידה על מעמדי החברתי?
ג. האם חברות אמת באה לביטוי בעשיית "לייק" לעשרות אנשים שבקושי מוכרים לי?
ד. מה הן לדעתך (של הנער) הסכנות והחסרונות של העיסוק הרחב בפייסבוק?
ה. מה בין עשייה ערכית ויצירתית ובין צפייה פסיבית בדפי פייסבוק של אחרים?
ו. האם זה צנוע לתלות מאות תמונות שלי במקום שבו כולם יכולים לעיין בהן? למה רבים עושים זאת?
ז. מדוע יש ילדים הפוגעים באחרים דרך פייסבוק? האם גם אני עלול להיגרר לזה?
ח. מי הוא האני האמתי? מה גורם לצעירים להציג את עצמם בפייסבוק בצורה שאינה משקפת את חייהם האמתיים?
ט. מדוע ילדים כותבים לעיני כול את הרגשות האישיים שלהם? באילו דברים כדאי לשתף את כולם ובאילו כדאי להתבונן רק בתוכי?
י. האם נורמות ההתנהגות שמתפתחות בפייסבוק נשארות רק שם או שהן מחלחלות חזרה לתפיסות החיים שלי עצמן?

סוף דבר, פייסבוק הוא תכנה אשר עבור רבים מעודדת תפיסה מוחצנת. עדיף לשכנע את הילדים לוותר על השקיעה בתוכה. אך אם הם מחוברים אליה – תפקידנו לנצל את ההתמודדות החינוכית אתה כדי להעמיק את הקשר הפנימי

שלנו עם ילדינו ואת הקשר שלהם עם עולמות תוכן משמעותיים אשר במרכזם תפיסת חיים עמוקה.

חברות

אם הילדים פעילים בפייסבוק, לדעתנו חובה עלינו להצטרף אליהם כחברים. המציאות הנוכחית היא שפייסבוק נהפך לעולם וירטואלי שלם של בני הנעורים הנעדר לחלוטין מנוכחותכם המבורכת של מבוגרים (אמנם יש מבוגרים רבים בפייסבוק אך הם לא חברים של ילדיהם). כשם שאם משפחה נוסעת לחודש אין זה נבון לתת לילד להזמין חבורה של צעירים לגור אתו לבד בבית במשך חודש, כך אין זה כדאי לאפשר להם לחיות בפייסבוק חיים שלמים בלי שגם מבוגרים יבקרו במקום.[65]

יש הטוענים כי הם מתנגדים להצטרף כחברים לילדים בפייסבוק כי הימצאותם שם כחברים תיתפס כמתן לגיטימציה לכלי. לדעתנו, אם הורה אִפשר לילדיו לחיות שם שעות ארוכות, חובה שהוא אף יבקר אותם במקום שהם נמצאים בו, גם כשמדובר בעולם הווירטואלי. אין הכוונה להגיע לשם בתפקיד של פקח או בלש, אלא רק להיות נוכח. זאת הן כדי להכיר את העולם שבו הילדים מסתובבים, הן כדי שידעו שאין מדובר בעולם נטול מבוגרים, וכי גם הם מבקרים שם מעת לעת.

השראה להדרכה זו ניתן לקבל מצדקותו של יוסף אבינו. אחת הסיבות שיוסף הצליח לשמור על צדקותו ולא חטא בשנותיו הארוכות במצרים, חרף הסכנה שזה יקרה (רש"י, בראשית לט, יא), היא בזכות העובדה שדמות דיוקנו של אביו הופיע בפניו (סוטה לז) ועזרה לו להיזכר בערכי חייו. בדומה לכך אף עלינו להופיע בחלון (ב...windows) ובעצם נוכחותנו להזכיר לילדינו את עולם הערכים שלנו.

65 בתאריך 1.12.2011 פרסם משרד החינוך חוזר רשמי המתייחס בצורה רחבה לרשתות חברתיות (חוזר תשע"ב/1, פרק 9.4.10). המשרד החליט לאסור כליל על מוריו להיות "חברים" של תלמידיהם ברשתות חברתיות (סעיף 6.1.3). בין הנימוקים שנכתבו: "הרשת אינה משקפת את העקרונות החינוכיים והמקצועיים הבאים לידי ביטוי במדיניות מערכת החינוך". בין השאר: "ברשת יש השטחה חברתית: קשה להבחין בין בוגר לצעיר ובין ילד למבוגר. ואולם יחסי מורה-תלמיד אינם יחסים סימטריים. המורה והגננת הם המבוגרים בעלי האחריות והסמכות. שמירת המרחק בין מורה לתלמיד לצד מתן כבוד חיונית עבור המורה כדי שיוכל לבצע את תפקידו, להציב גבולות, להדריך ולכוון. מרחק זה גם שומר הן על המורה והן על התלמידים מפני גלישה ליחסים שאינם מושתתים על קשר מקצועי". ההנחיה עוררה דיון ער בתקשורת, ומחנכים רבים הביעו הסתייגות ממנה בטענה כי היא מנותקת מהמציאות ופוגעת בעבודתם החינוכית.

למותר לציין כי פתיחת דף פייסבוק והצטרפות כחבר לילדים מחייבת שהדף יהיה מיועד רק לזה. הוא ייקרא הדף של "המדריכה רחל" או "אבא משה" ובשום פנים לא ישמש בו-זמנית לחיי חברה של המבוגר, אשר כעת ייחשפו ללא סינון בפני חניכיו או ילדיו.[66] על המבוגרים להסביר לילדים את עמדתם לגבי התכנה ואת הסיבה שבגללה פתחו דף אישי שדרכו הם מתחברים אליהם (תרתי משמע).[67]

הערות סיכום

מסמך זה מהווה נייר עמדה חינוכי. ממילא הוא משלב בין עובדות ובין ניסיון להציג השקפת עולם חינוכית. מטבע הדברים ניתן לחלוק על העמדות החינוכיות ועל המדיניות החינוכית שהוצעו כאן. ברם נדמה כי לא ניתן לחלוק על כך שפייסבוק מהווה כלי רב עצמה התופס מקום מרכזי בחיי ילדים רבים, כלי המחייב התמודדות חינוכית והורית מודעת ולא חלילה התעלמות. לעתים נדמה כי הורים ומורים מעדיפים להתעלם מהנושא עקב שילוב נסיבות: חשש מפני התמודדות עם כלי לא מוכר; אשליה שהתנהגות בעולם המקוון איננה אמתית

66 חקיקה ברוח זו החלה להתקבל בחלק ממדיניות ארה"ב. כך למשל תיקון 54 בחוק במדינת מיזורי אוסרת על מורים להתחבר מדף פייסבוק אישי לדפים פרטיים של תלמידיהם, אך מאפשרת פתיחת דף רשמי כמורה והתחברות משם לתלמידים. ראו http://mashable.com/2011/07/30/student-teacher-facebook/. לדיון מסודר בסוגיה ראו למשל (בהקשר לרשת חברתית אחרת):
Ewbank, A., Carter, H. & Foulger, T. (2008). MySpace Dilemmas: Ethical Choices for Teachers Using Social Networking. In K. McFerrin et al. (Eds.), Proceedings of Society for Information Technology and Teacher Education International Conference 2008 (pp. 2580–2584). Chesapeake, VA: AACE.
לדיון על מדיניות מומלצת בישראל ראו רותם, א' ואבני, ע' (2010) המורה במלכודת הרשת החברתית. ניתן למצוא את המאמר באתר: http://ianethics.com/wp-content/uploads/2010/11/teacher-student-facebook.pdf. נכון לסוף שנת 2011 27% מהתלמידים בישראל העידו כי הם חברים של המורים שלהם בפייסבוק (ראו http://data.isoc.org.il/data/151).

67 לא מכבר הצגתי בפורום מחנכות בוגרות מכללת אורות ישראל את הטענה שאם התלמידות "חיות" בפייסבוק על המורות לבקרן שם. אחת המחנכות קפצה ואמרה שבזה תינתן לגיטימציה, ולכן היא אינה רוצה להופיע שם. שאלתי את המחנכת אם היא תומכת בביקורי בית אצל תלמידותיה (אף על פי שאין מזדהים תמיד עם כל הנעשה בבית) והיא השיבה שכן. בשלב זה הזכרתי למחנכת שהיא עצמה אמרה כמה דקות קודם שתלמידותיה חיות בתוך הפייסבוק. סוף דבר, אם אנו בעד ביקורי בית, יש לעשותם גם במקום המקוון בו התלמידים "גרים".

וממילא אינה מהווה אתגר חינוכי ממשי; עייפות הורית ושמחה שהילד מעסיק את עצמו לבד ועוד. אך חובתם של אנשי חינוך, מורים והורים כאחד, היא ללמוד את האתגרים המתחדשים ולגייס כוחות אישיים כדי לפתח דרכי התמודדות בונות אִתם.

מאמר זה לא נועד ללמד רק על הפייסבוק עצמו אלא על הכלל. פייסבוק משמש כאן רק דוגמה לאתגרי חינוך מתחדשים. הגישה שבה נקטנו כאן צריכה לשמש אותנו גם מול אתגרים חדשים ושונים בתכלית, שימשיכו להופיע בקצב הולך וגובר בשנים הבאות, אף אחרי שפייסבוק יפנה את מקומו לתכנות ולתופעות חדשות. נוכח פני תופעות רציניות עלינו ללמוד לא להתעלם או לזלזל בתופעה או באנשים הצורכים אותה. עלינו להתעניין, להבין במה מדובר ומה השלכותיו הערכיות ולגבש מדיניות חינוכית המשלבת כללים וגבולות בצד שיח חינוכי מעמיק ומתמשך.

הארות סיכום

בעל ספר החינוך כתב בהקדמה לספרו כי מגמתו "לעורר לב הנער בני והילדים חבריו [...] ולהתפיס מחשבתם במחשבה טהורה וחשבון של עיקר **טרם** שיכניסו בלבם חשבונות של שחוק" (עמ' 12).[68] באיגרת אחרת הוא הוסיף וקבע: "אולי יתעוררו [...] מתוך כך הנערים, ישימו לב בהם בשבתות ובחגים, וישובו מהשתגע ברחוב הערים, לאור באור החיים" (שם, עמ' 7). בדבריו אלו מלמדנו בעל ספר החינוך יסוד חינוכי גדול. הוא אינו יוצא למלחמה נגד "שגעון רחוב הערים" ואין הוא כותב ספר כדי להסביר את הטעות הגלומה ב"חשבונות של שחוק". הוא מעדיף להקדים תרופה למכה ולהוסיף תוכן חיובי במקום להילחם בשלילי. הוא מבין כי עיקר תפקידו הוא לחבר את בנו ואת חבריו לתכנים נעלים. כך ממילא יקטן החשש כי יהיה צורך להיאבק תדיר נגד הסכנות.

דברים אלו עשויים לשמש לנו הדרכה חשובה דווקא בסוף מאמר שלם על פייסבוק. תפקידנו ההורי העיקרי אינו להילחם נגד פייסבוק או לפעול מתוך היסטריה נגד כל תופעה אחרת. על הורים ועל מורים לפעול במתינות ומתוך שיקול דעת. מיקוד פועלנו החינוכי צריך להיות בבניית שאיפות נעלות, בהעצמת תכונות חיוביות ובטיפוח אהבת שמים ויראת שמים מתוך תורה מאירה. עלינו לשאוף להוסיף אור ואמונה, ערכים ומידות טובות לעצמנו ובחיי ילדינו; עלינו

68 הלוי הרב א' (תשל"ח). ספר החינוך. ירושלים: אשכול.

לשמור על פרופורציות ולזכור כי עיקר תפקידה של נוכחות הורית בריאה הוא להוסיף אור ולא להילחם בחושך. זה העיקר ובו צריך להשקיע את מרב המאמץ החינוכי והמעשי. ברם בצד תפקידנו העיקרי של חיזוק הנוכחות ההורית על ידי העצמת החיוב ובניין התורה והמידות, יש לנו גם תפקיד משני, של התמודדות עם תופעות תרבותיות מורכבות, דוגמת פייסבוק.

היכולת המשפחתית להתמודד עם אתגר הפייסבוק, כמו כל אתגר חינוכי אחר, מצריך יותר מכל דבר אחר – אמונה. אמונה בכוחנו וביכולתנו לחנך; אמונה בכוחנו וביכולתנו להיות משמעותיים נוכח אתגרי חינוך מתחדשים; אמונה בכוחנו וביכולתנו לבנות משפחות בריאות וערכיות; אמונה ביכולתנו לגייס כוחות ולהשקיע ברציפות בחינוך ילדינו באהבה ובאמונה – כדי שהפְּנים שלהם ישקף עולם פנימי עמוק.